

81.2 Typ-4
K 22

**KÂŞGARLI MAHMUD
VE
DİVAN-I LÛGAT-İT TÜRK**

463 E

Bu eser «Osman Nuri Ekiz, Müslim Ergül, Vahap Kabahasanoğlu, Zekeriya Nikbay, Yalçın Toker ve Atilla Yayım'dan teşekkül eden TOKER YAYINLARI Edebi Heyetince hazırlanmıştır.

Yayın hakkı (Cop.): TOKER YAYINLARI - 1984

Azerbaycan Respublikası Prezidentinin

İşlər İdarəsinin

KİTAPXANASI

B. İ. ŞƏRİF MƏSƏLƏ
MƏDƏNİYYƏT İŞLƏRİ MƏDƏKƏSİ
MƏDƏNİYYƏT İŞLƏRİ MƏDƏKƏSİ
MƏDƏNİYYƏT İŞLƏRİ MƏDƏKƏSİ

TOKER GENEL DİZİ: 188

Nu: 41

TOKER YAYINLARI

Ankara Cad. 46/14

Sirkeci - İSTANBUL

Tel: 522 33 09

İÇİNDEKİLER

I. HAYATI	7
II. ŞAHSİYETİ	13
III. TARİHİ BİLGİLER	20
Türklerin İslâmiyeti Kabulü	21
Karahanlılar ve İslâmiyet	24
IV. DİVAN-I LÜGAT-İT TÜRK'ÜN ÖNEMİ VE ETKİLERİ	30
Eserin Amacı ve Özellikleri	32
Türkçe Kelime Hazinesi	34
Dilcilik Açısından Sistem ve Metodu	35
V. DİVAN-I LÜGAT-İT TÜRK'ÜN GÜNÜMÜZ-DEKİ ÖNEMİ	40
VI. DİVAN-I LÜGAT-İT TÜRK'TEN GÜNÜMÜZE KADAR GELEN KELİMELER	46
VII. DİVAN-I LÜGAT-İT TÜRK'E GÖRE TÜRK DİLİ ve DİLBİLGİSİ	103
Genel Bilgi	103
Türk Harfleri, Kelimeler, Ekler	109
İsimler, Fiiller, Çekimler, Kurallar	110

Dizgi-Baskı: Doğu Matbaası

Kapak Baskısı ve Cilt: Metinler Matbaası

İSTANBUL - 1986

VIII. DİVAN-I LÛGAT-İT TÜRK'TE ATASÖZLERİ

ve ŞİİRLER	116
A — Atasözleri (Savlar)	116
B — Şiirler	134
a. Kahramanlık Şiirleri	134
b. Av ve Eğlence Şiirleri	142
c. Aşk ve Tabiat Şiirleri	144
d. Sagulâr	148
e. Didaktik ve Felsefi Beyitler	150

I

HAYATI

Kaşgârlı Mahmud, XI. asrın ikinci yarısında Divan-ı Lûgat'it Türk adlı ünlü eseri yazmış olan büyük bir Türk bilgini ve İslâmiyet'ten sonraki Türk milliyetçiliğinin de ilk büyük simâsıdır.

Kâşgarlı Mahmud'un hayatı hakkında edebiyat tarihimizde kesin ve açık bir bilgi malesef yoktur. Ünlü bilgin'in hayatı hakkında bildiklerimizin tek kaynağı yine kendi eseri olan Divan-ı Lûgat-it Türk'tür. Eserin çeşitli yerlerinde yazarın verdiği bilgilere dayanarak, hayatı hakkında fikir edinebilmekteyiz.

Kaşgârlı Mahmud, eserinde kendisi hakkında şöyle demektedir:

«...Muhammed oğlu Hüseyin, Hüseyin oğlu Mahmud der ki...»

Bazan da bu hitap şöyle olmaktadır:

«...Hüseyin oğlu Mahmud der ki...»

Ünlü dil bilginimizin doğum ve ölüm yılı hakkında kesin bir tarih söylemek de mümkün değildir. Bilinen, onun XI. asırda yaşamış olduğudur.

Kaşgârlı Mahmud, Divan-ı Lûgat-it Türk'de, eserini yazdığı (dolayısıyla yaşadığı devri tespit edebildiğimiz) yıllar konusunda da şunları ifade ediyor:

«Şu kitabı yazdığımız 466 senesi Timsah yılıdır...» (Şubat 1074)

«Kitaba 464 senesinin cemaziyel evvel gurre-sinde (1072 Ocak başlarında) başlandı ve dört kere yazıldıktan ve düzenlendikten sonra 466 senesinin cemaziyel ahirinin 12. günü bitmiştir.» (10 Şubat 1074)

Babası Barsganlı Hüseyin İbni Muhammed Bey'dir. Görüldüğü üzere dedesinin ismi Muhammed'dir. Babası Barsgan'dan Kaşgâr'a göç etmiştir. Mahmud Kaşgâr'da doğmuştur. Bundan dolayı kendisine Kaşgârlı Mahmud denilmektedir. Soylu ve ünlü bir aileye mensup olan Mahmud'un XI. asır içinde yaşadığı ve aynı asrın sonlarında da öldüğü kanaati oldukça yaygındır. Onun soylu bir aileden olduğunu bizzat kendi eserinden anlamaktayız. Karahanlı'lar devrinde ordu kumandanlıkları yapan yüksek bir aileye, hatta bizzat hükümdar ailesine mensup olduğu da kuvvetli tahminler arasındadır. Kaşgârlı Mahmud, Karahanlı'lar ailesinden biri olmasa bile, seçkin sınıftan ve yüksek bir aileden geldiği kesindir.

Divan-ı Lûgat-it Türk'de Kaşgârlı Mahmud'un Karahanlı ailesinin tanınmış şahsiyetlerinden rivayetler aktarması, bilhassa bu devletin teşkilatıyla, saray geleneği hakkında bilgiler vermesi, onun Karahanlı ailesine çok yakınlığı tahminini kuvvetlendirmektedir.

Kaşgârlı Mahmud'un kendi eserinde sözünü ettiği eski zamanlara ait bir ceddi de «Türk diyarını Sâmânoğulları'ndan alan Emir Tigin»dir.

Kaşgârlı Mahmud, Divan-ı Lûgat-it Türk'ü 25 Ocak 1072'de Bağdat'da yazmaya başlamış ve 10 Şubat 1074 Pazartesi günü bitirmiştir. Bu tarihte eserini tamamladığı zaman yaşının bir hayli ilerlemiş olduğu da bilinen bir gerçektir. Bu yüzden onun XI. asır içinde yaşadığı ve aynı asrın sonlarına doğru da öldüğü tahmin edilmektedir.

Mahmud, ünlü eseri olan Divan-ı Lûgat-it Türk'ü Abbâsî halifesi El-Kaim zamanında yazmıştır. Ancak eser, Halife El-Kaim'in yerine geçen Halife El-Muktedi Billâh'a sunulmuştur.

Kaşgârlı Mahmud, bu ölümsüz eseriyle Türk dili için çok kıymetli belgelere dayanan zengin bir sözlük ve gramer kitabı sunmakta ve bu arada Türk milletinin diğer milletlerden, yalnız silâh kuvvetiyle üstün olmadığını, dil, kültür ve medeniyet bakımından da büyük bir geçmişinin, büyük bir geleceğinin olduğunu bütün dünyaya ispatlamaktadır.

Kaşgârlı Mahmud, Türk ve İslam kültürü ile yoğrulmuş çok değerli bir filolog olduğu kadar, Türk tarih, coğrafya, folklor ve halk edebiyatı alanlarında, ansiklopedik bilgilerle dolu bir Türk bilginidir.

Türk kültürü üzerinde geniş bilgisi ve incelemesi olan Kaşgârlı Mahmud, Divan-ı Lûgat-it Türk'üyle Türkoloji biliminin temelini atmış ve bu okulun kurucusu vasfını kazanmış, şuurlu bir Türk milliyetçisidir.

İşte böylesine değerli ve Türk diline büyük hizmetleri olan bir şahsiyetin doğum ve ölüm yıllarının kesin olarak bilinmemesi Türk edebiyat tarihi için büyük bir talihsizliktir.

Kaşgârlı Mahmud, bir bilgin olduğu kadar, Türkler arasında en iyi silâh kullananlardan biri olduğunu da, yine eserinde ifade etmiştir. Keza kendi eserinde ifade ettiğine göre, hemen hemen bütün Türk illerini dolaşmış, çok geniş bir coğrafya üzerine yayılmış olan Türk kavimlerinin dillerini, tarihlerini, destan ve efsanelerini öğrenme fırsatını bulmuştur.

Böylece Türkoloji alanında ansiklopedik bilgilere sahip olan Kaşgârlı Mahmud, bütün öğrendiklerini büyük bir kitapta toplamaya karar vermiş ve Divan-ı Lûgat-it Türk'ü böylelikle vücuda getirmiştir. Kitabına halk arasında yaşayan eski, yeni halk şiirlerinden, hikmetlerinden, atasözlerinden örnekler koymuştur. Bu itibarla bize Karahanlı'lar devri devlet teşkilatı ile, saray ve halk hayatı hakkında önemli bilgiler bırakmıştır.

Kaşgârlı Mahmud'un ilk bilgi temelini Kaşgâr'da iken kazandığı, yaşadığı devir ve çevre itibariyle kuvvetli bir medrese tahsili gördüğü, İslâm ilimlerini oradaki Türk ve İslâm âlimlerinden öğrendiği anlaşılmaktadır. Arapça ve Farsça'yı çok iyi bilmesine rağmen eserini Türkçe yazan, öz dilini, millî kültürünü ve vatan sevgisini her şeyin üstünde gören Mahmud, gerçek bir Türk milliyetçisidir.

Kaşgârlı Mahmud eserini Bağdat'da yazdığına göre, doğduğu yer olan Kaşgâr'dan Irak'a göç et-

miş demektir. Ancak Bağdat'a ne zaman, hangi sebeple ve niçin geldiğini eserinde belirtmemiştir. Fakat onun Türk illerini gezip gördüğü, bu vesile ile çeşitli Türk ağızlarını, gelenek ve göreneklerini yerlerinde öğrendiği eserinde ayrıntılarıyla anlatılmaktadır.

Mahmud, Kaşgâr'dan Bağdat'a göçüp de eserini yazmaya başladığı zaman, o çağdaki Türk dünyasını her yönüyle öğrenmişti. Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşah'ın karısı Karahanlı soyundan Terken Hatun'un, birçok Kaşgârlı bilgini de Irak'a getirdiğini ve bunların İslâm kültür hayatına geniş ölçüde katılmış olduklarını biliyoruz. İşte Kaşgârlı Mahmud'un da böyle bir sebeple Irak'a gelmiş olabileceği ihtimal dahilindedir. Nitekim eserin yazıldığı tarihte (1072-1074) Irak toprakları Selçuklu hâkimiyeti altında idi.

Bütün bunlar, Kaşgârlı Mahmud'un zengin bir bilim ve düşünce çevresinde yetiştiğini göstermektedir. Kaşgârlı Mahmud'un bugün elimizde bulunan Divan-ı Lûgat-it Türk adlı eserinden başka bir de Cevâhiru'n-Nahiv (Kitab-ü Cevahir-in Nahfî fi Lûgat-it Türk'i) adlı bir eseri daha vardır. Ancak ne yazık ki bu eseri henüz bulunamamıştır. Ayrıca ilimden, dilden, şiirden, bilhassa millî sanat ve millî şiirden çok iyi anladığı belli olan Mahmud'un şiir sanatında da eser verip vermediği çok merak uyandıran bir konudur.

Kaşgârlı Mahmud, büyük bir Türk bilgini olarak, yaşadığı çağda İslâmcılık akımı içinde Türklük akımının, yani İslâm topluluğu içinde Türk'

ün ve Türklüğün büyük bir yeri bulunduğunun savunucusu olmuştur.

Böylece o, Türkler'in İslâm Dünyasında özbenliklerini koruması için çalışmıştır. Bu vasfı ile Kaşgârlı Mahmud, şuurlu bir Türk milliyetçisi ve imanlı bir Müslüman olduğunu en güzel ve en belirgin bir şekilde ortaya koymuştur.

Demek ki Kaşgârlı Mahmud, daha o zamanlarda İslâm-Türk ülküsüne gönül veren, bugünkü milliyetçi ve imanlı Türk gençliğine rehber sayılabilecek, öz dilimizin gerçek savunucusudur.

Ve «*Türk-İslâm sentezi*»nin temellerini bundan 9 asır önce atmış olan kişidir.

II

ŞAHSİYETİ

Yaşadığı asırda, eseriyle, Kaşgâr'ı bir ilim ve kültür merkezi haline getirmiş olan Kaşgârlı Mahmud'un kuvvetli bir şahsiyete sahip olduğundan şüphe edilemez. Ama ne var ki, bu büyük insandan bahseden kaynak eserlerin pek kıt oluşu, onun hayatı ve kişiliği hakkında etraflı ve kesin bilgilerden bizi mahrum bırakmıştır. Bu yüzden, hayatı hakkında olduğu gibi, şahsiyetine ışık tutucu bilgileri de yine kendi eserinden çıkarmaya çalışacağız. Kaşgârlı, Divan'ında, kendisini şu sözlerle tanıtmaktadır:

«*Kendim, Türklerin en fasîh konuşanlarından, en açık anlatanlarından, en doğru anlayanlarından, nesepece en ileri bulunanlarından, en iyi kargı kullanan savaşçılardan olduğum halde, Türklerin hemen tekmil illerini, obalarını, çöllerini boydan boya gezip doluştım. Türk'ün, Türkmen'in, Oğuz'un, Yağma'nın, Çiğil'in, Kırgız'ın dillerini, kafiyelerini tamamen zihnime nakşettim. Bu hususta o kadar ileri gittim ki, her taifenin lehçesi bençe en mükemmel şekilde elde edilmiş oldu. İşbu*

kitabımı böyle uzun bir çalışmadan sonra en süslü tarzda, en beliğ bir üslûp üzere yazdım. Adımı dünyanın sonuna kadar yadettirmek ve âhirette sonsuz nimet kazanmak için, Allah'tan yardım dileyerek yazdığım bu kitaba Divan'ı Lûgât-it-Türk adını koydum.»

Bu ifâde yazarın şahsiyetini, çeşitli yönleriyle epeyce aydınlatmaktadır. Şöyle ki:

İyi bir savaşçı olduğunu belirten Kaşgârlı Mahmud, aynı zamanda Türkçeye ve Türkçenin gramer yapısına tamamiyle vâkıftır. Gerçekten Türk ağızlarını ayırt edecek ve kolayca anlayabilecek bir alışkanlıkla tek mil Türk illerini dolaşmış; çok geniş bir coğrafya üzerine yayılmış Türk boylarının dil, kültür, tarih ve coğrafyalarına ait bilgiler ile onların destan ve efsanelerini; mesel, atasözü ve hikmetlerini, kısacası Türk folkloruna dair derlediği zengin malzemeyi ileri bir metodla inceden inceye işlemiş, tasnife tâbi tutmuş ve sözünü ettiği eserinde toplamıştır.

Divan-ı Lûgâti't Türk, bize sadece dil ve kültürümüze ait bilgiler vermekle kalmaz, ilk Müslüman Türk devletini kurmuş olan Karahanlılar devrinin sosyal hayatına ait çok mühim tarihi bilgileri de ulaştırır. Denilebilir ki, Kaşgârlı bu çalışmasıyla daha o çağda «*Türkiyat ilmi*»nin temelini atmıştır. Hele eserine eklemiş olduğu harita onun bu sahadaki kültürünü göstermekle birlikte, Türklerce yapılan ilk harita olmak bakımından da son derece önemlidir.

Kaşgârlı Mahmud, Divan'ında Karahanlı lehçesinden başka daha birçok lehçelere ait kelime,

deyim ve dil kurallarına ait örnekler vermiştir. Yazar şüphesiz, bir taraftan dil yoluyla Türk toplumlarının dünyasına girmeye çalışırken, bir taraftan da, Türk dilinin bütünlüğünü sağlamaya çalışmıştır. Burada önemli olan diğer bir nokta da, daha o zamanda, Türklerin şive ve ağızlarına ait malzemenin derlenişi ve Türkçenin mukayeseli bir gramerinin yapılmış olmasıdır. Bu büyük işi başarmak, üstelik aynı eserde Türkçeyi Araplara öğretmeyi gaye edinmek, şüphesiz ki, çok yüksek seviyede bir kültürü ve etraflı bir filolojik hazırlığı gerektirir. Öyle anlaşılıyor ki, böyle bir hazırlık ile ilmî terbiye Kaşgârlı Mahmud'ta fazlasiyle vardı. O Türkçeyi bütünüyle kavradığı gibi Arapçaya da vâkıf olabilmiş, evvelce Arap diliyle yazılmış lûgat ve gramer kitapları ile Arap bilginlerinin bu tip eserlerde kullanmış oldukları metodlardan geniş bir biçimde faydalanmasını bilmıştır. Nitekim, bu cümleden olmak üzere Divan'ında, Halil'in *Kitâbü'l-Ayn*'ından söz etmektedir.

«Türklerin nesepçe (soy ve sopça) en ileri bulunanlarından» olduğunu ifade eden Kaşgârlı bu ifadeye bağlı olarak ailesi, devlet adamlığı, vazifesi ve nihayet siyasî görüşleri hakkında bilgi vermemiştir. Fakat Türkçü şahsiyeti üzerinde durmayı ve çevresine bunu hissettirmeyi asla ihmal etmemiştir.

Kaşgârlı Mahmud'un yaşadığı devir, islâmiyetin ve islâm kültürünün Arap ve İran yoluyla Orta Asya'ya yerleşmeye ve yayılmaya başladığı bir devirdir. Bu durumda Türkler bir taraftan yeni katıldıkları islâm dininin yayıcıları durumuna ge-

çerken, bir taraftan da İran, Arap ve diğer milletlerin karşılıklı kültür mücadelelerinde, kendi kültür ve varlıklarını korumak mecburiyetindeydiler. İşte böyle bir devirde Kaşgârlı Mahmut'un bir millî kültür hazinesi hüviyetindeki «Divan»ını, kendi hükümdarına değil de, Bağdat'ta bulunan zamanın halifesi Ebü'l-Kasım Abdullah'a sunuşu mühim bir hadisedir. Halbuki hemşehrisi ve çağının diğer büyük mütefekkir şâiri Yusuf Has Hacip «Kutadgu Bilig» adlı eserini Karahanlılar devleti hükümdarı Tabgaç Buğra Han'a takdim etmişti. Kaşgârlının soyca yüksek zümreden bir aileye mensup oluşu kendisine hem hükümarı Tabgaç Buğra Han'ın, hem Abbasi halifesinin kapısını aralamış olduğu halde, onun halifeyi tercih edişi muhakkak ki sebepsiz değildi. Üstelik bu yüzleşme, Türk Arap kaynaşmasının en hararetli ve gergin bir zamanına tesadüf etmişti. Öyle anlaşılıyor ki, Kaşgârlıyı bu şekilde harekete sevk eden başlıca sebep, halifenin huzurunda «Türk dilinin Arap dili ile atbaşı yürüdüğünü» ispat etmek ve Türk, Arap kültürlerini uzlaştırmak düşüncesi olmuştur. Arap dili ve kültürünün hızla gelişip yerleşmeye yüz tuttuğu bir sırada, Kaşgârlının Türk dili adına, kızgın Arap muhitinde halifeyle karşılıklı hesaplaşması büyük bir cesaret işiydi. Tabii burada onun en büyük dayanağı kendine, kültürüne ve devletine olan sonsuz güveniydi.

Bu arada «Türk» sözünü ısrarla ve bütün azametiyle Arap dünyasına tanıtmaya çalışan Kaşgârlı Mahmud, aynı zamanda Türk milletinin ve Türkçenin önemini bütününüyle ortaya koymak için

eserine Türkleri yücelten hadisleri almayı da ihmal etmemiştir. Doğrusu bu noktada hem islâm'a ve peygamberimize bağlılığını göstermiş, hem de bu yoldan hareketle Arap ruhunu okşayarak, onlara karşı daha sıcak bir iklimde, tezini savunma imkânını elde etmiştir.

Bu hadislerden biri şöyledir:

«Tanrının devlet güneşini Türk burcunda doğurmuş olduğunu ve onların mülkleri üzerinde, göklerin dairelerini döndürmüş bulunduğunu gördüm. Tanrı onlara Türk adını verdi ve onları yer yüzüne hâkim kıldı. Zamanımızın hakanlarını onlardan çıkardı. Dünya milletlerinin dizginlerini onların ellerine verdi. Onlarla birlikte çalışanları, onlardan yana olanları aziz kıldı. Ve Türkler yüzünden onları her dilediklerine erdirdi, kötülerin şerrinden korudu. Oklarının isabetinden korunabilmek için, akli başında olanlara, (Türklerin) halleriyle hallenmekten başka çâre kalmamıştır. Derdini dinletmek ve onların gölünü almak için kendi dilleriyle konuşmaktan başka yol yoktur...»

Biri Buhara'lı diğeri Nişabur'lu olan iki güvenilir zattan işittiğini bildirdiği başka bir hadis'e göre de Peygamberimizin:

«Türk dilini öğreniniz. Çünkü, onların uzun sürecek saltanatı vardır.» dediğini nakletmektedir.

Kaşgârlı Mahmud, bu son hadisten şüphelenebilecek olanların varlığını düşünerek, onları şöyle bir mantık zinciriyle ikaza çalışmıştır:

«Eğer bu hadis sahih ise Türk dilini öğren-

mek dinî bir borçtur. Yok sahih değilse, akıl onu öğrenmenin lüzumuna hükmediyor.»

Şu hadisi şerifi de hemşehrisi bir şeyhten dinlediğini söylüyor:

«Yüce Tanrı: Benim bir ordum vardır. Ona Türk adını verdim. Onları Doğu'da yerleştirdim. Bir kavme kızarsam, onu Türkler vasıtasıyla cezalandırım.»

Kaşgârlı sözlerine devamla:

«İşte bu, bütün insanlara karşı bir üstünlüktür. Çünkü Allah, onlara ad vermeyi üzerine almıştır; onları yeryüzünün en yüksek yerinde, havası en temiz ülkelere oturtmuştur. Onlara (kendi ordum) demiştir.» diyor.

TÜRK'ÜN ÜSTÜNLÜKLERİ

Kaşgârlı Mahmud, Türkleri böyle ilâhî bir kudretin yardımıyla düşmanın tepesine kolaylıkla inecek bir kavim olarak tanıttıktan sonra onların diğer meziyetlerini de şu yumuşatıcı sözlerle sıralamıştır:

«Türklerde güzellik, tatlılık, sevimlilik, edep, büyüklere saygı, sözünde durma, sadelik, öğünmemek, yiğitlik, mertlik gibi öğülmeye değer sayısız fazilet vardır.»

Divan-ı Lûgât-it Türk'ün önsözünde yer alan bu görüşler, Kaşgârlı Mahmud'un sadece nasıl ve ne ölçüde bir milliyetçi sıfatıyla çalıştığını göstermekle kalmaz, aynı zamanda Araplara karşı millî kültürümüzün olanca ağırlığıyla karşı koyması olarak da yorumlanabilirler.

Son söz olarak diyebiliriz ki, Kaşgârlı Mahmud, kültür ve edebiyat tarihimizde, islâmiyetten sonraki şüurlu milliyetçiliğin ilk büyük ismi ve Türk dili üzerinde yapılan çalışmaların ilk büyük âlimi olarak daima minnet ve şükranla anılacaktır.

III

TARİHİ BİLGİLER

Onuncu yüzyılın sonu, onbirinci yüzyılın başı, Türk medeniyeti ve kültürü sahasında pek çok değişikliklerin olduğu bir devredir. Onuncu ve onbirinci yüzyıllar, hemen hemen Türk dünyasının kültür bakımından en parlak devirlerinden birisini teşkil eder. Eserin yazıldığı onbirinci yüzyıla gelinceye kadar büyük hakanlıklar kuran ve Oğuz Kağan Destanı'nda «*Kün tuğ bolgı kök kurıkan* (Gün tuğ olsun gökyüzü çadır)» diyerek, cihan hâkimiyeti mefkuresi düşüncesini açıklamış olan Türkler, kağanlarının bütün insanlığı idare etmek üzere Tanrı tarafından gönderildiğine inanmışlardı. Ve yeni topraklarda, yeni yeni toplulukları idareleri altına almışlardı. *Sakalar, Hunlar, Göktürkler, Uygurlar...* gibi büyük kağanlıklar kurmuşlar, sadece yeni topraklar almakla kalmamışlar, Türk Dili'nin bu topraklar içerisinde yayılmasını da sağlayarak, Türk Dili'ne büyük bir coğrafi saha kazandırmışlardır. Kuvvetli bir dil ve kültüre sahip olan Türkler, yeni aldıkları topraklarda yaşayanlara da bu dil ve kültürü benimsetip sevdirmişler-

KAŞGARLI MAHMUD

dir. Önceleri atlı-göçebe kültürü diyebileceğimiz bir kültürü yaşayan Türkler, Uygurlar zamanında yerleşik medeniyet dairesine dahil olarak, yerleşik medeniyet ve kültürü meydana getirmişlerdir. Bununla beraber, Türklerin eski kültürüne sadece «*atlı-göçebe*» kültürü demek de yanlış olur. Yaşadıkları coğrafi saha dolayısıyla «*bozkır kültürü*» demek daha doğrudur.

Yerleşik Türk medeniyetini meydana getiren Uygur Kağanlığı, aynı zamanda Türk kültür ve sanatını da oldukça ileri bir seviyeye çıkarmıştır. Son yapılan kazılarda elde edilen bir kısım vesikalarda görüldüğü gibi, edebiyat ve şiir yönünden de Uygurlar oldukça ileri bir seviyede idiler.

Onuncu yüzyılın başlarına doğru Kaşgâr'la Çu Irmağı çevresini, bilhassa bu çevredeki Karabalgasun'u işgal eden Karahanlılar, müstakil bir Türk devleti kurmuşlardı. Karabalgasun'u işgal eden Karahanlılar, onuncu yüzyılın başında Müslümanlığı kabul ederek ilk Türk-İslâm devletini meydana getiriyorlardı.

Türklerin İslâmiyeti Kabulü:

Yedinci yüzyılda doğan Müslümanlık, aynı yüzyılın sonlarına doğru Horasan ve çevresine kadar yayılmıştı. Emeviler devrinde bu yayılma Maveraünnehir'e kadar devam etti. 750 yılından sonra İslâm aleminde söz sahibi olan Abbasiler zamanında, büyük bir Çin Ordusu Talas Irmağı çevresine

kadar gelmiş, Müslüman Araplarla burada harp etmişti. Savaş esnasında Çin Ordusunda bulunan Türkler Araplar safına geçince, Çin Ordusu büyük bir bozguna uğramıştı. İşte bu savaştan sonra bazı Türk boyları kabile kabile Müslümanlığı kabul etmişler ve İslâm Ordusunda vazifeler almışlardı. 836'da Mutasım tarafından kurulan Samarra Şehri Türkler'den kurulu hassa ordusu için inşa edilmişti.

Müslüman Araplar ile Türk boyları sekizinci yüzyıldan sonra devamlı olarak karşılaşmışlardır. Bu karşılaşmalarda yer yer çarpışmalar olmuş fakat her iki taraf da kesin bir zafer elde edememiştir. Daha önceleri yalnız Gök Tanrı Dini'ne mensup olan Türkler, daha sonraları Budizm, Maniheizm v.b. gibi tesirinde de kalmışlardı. Müslüman Araplarla karşılaştıkları zamanlar din yönünden bir arayış içerisinde olan Türk toplulukları tek Tanrı, ahiret v.b. gibi İslâm'da da yer alan inançlara sahiptiler. Bu inanç yakınlığının yanı sıra Türklerin «Alp» insan tipinin, İslâmiyetteki «cihad» inancıyla bağdaşması da Türk topluluklarının İslâmiyeti benimsemelerini sağlıyordu. Bu yüzden Türkler kısa zamanda kabile kabile gelip İslâm dinini kabul etmeye başladılar. İslâmiyeti ilk kabul eden Türk boyları; Oğuzlar, Kalaçlar, Volga boyu Bulgarları v.s.'dir. Devlet olarak İslâmiyeti ilk kabul eden Türk devleti ise, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Karahanlılar'dır.

Karahanlılar:

Göktürk Kağanlığı'nın ortadan kalkmasından sonra 840 tarihinden itibaren Uygurlar'la birlikte ortaya çıkan Karahanlılar, ilk önce Fergana taraflarında kendilerini gösterdiler. Göktürkler'in çöküşünden sonra yerine kurulan Uygur devleti, önceki büyük Türk Kağanlıkları kadar kudretli değildi.

Karahanlılar'ın, menşei bakımından çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Barthold; Yağma, Prof. Mehmed Fuad Köprülü; Karluk, Radloff; Uygur, Prof. Zeki Velidi Togan ise Hakanlılar sülâlesinden geldiklerini öne sürmüşlerdir.

840 tarihlerinde Fergana taraflarında görülen Karahanlılar, daha sonra Samaniler'in ellerinden Batı Türkistan'ı alarak buraya yerleşmişlerdir. 1170 yılında ise Orta Asya'dan gelen Karahıtaylar'ın idaresini kabul etmişlerdir.

Karahanlı hakanları Buğra ve Arslanla birlikte «Hakan» olarak anılırlardı. Bu bakımdan bir kısım tarihçiler Karahanlılar'ı «Hakanîye» diye isimlendiriyorlardı. Karahanlılarda, Vilayetleri (il) idare edenlere Han veya İlik, prenslere Tekin, kabile reislerine ise beğ adı veriliyordu.

Karahanlı devlet idaresinde fiili hakimiyet kabile reisleri, yani beğlerin elinde idi. Hakanların görevi hükmetmekten ziyade, hakemlik ve kabileler arasında denge sağlamaktı. Bu bakımdan ele alınacak olursa, hakanlık bir semboldü. Hakanlar

toplumu adalet ve doğrulukla idare ederlerdi. Hatta bu durum Karahanlılar'da o kadar ileri idi ki, hakan olanın elinden şahsî bütün malları alınır-
dı. Böylece, hakanın şahsî menfaat peşinde koş-
maması, kendini tamamiyle devlet ve millet hiz-
metine vermesi sağlanırdı.

Karahanlılarla ilgili Cemal Karşı ve İbn Esir
oldukça mühim iki kaynaktır.

Karahanlılar'ın bilinen ilk kağanı Kül Bilge
Kağan'dır. Karabalgasun ve çevresini alan Kara-
hanlılar'ın ilk başşehirleri Balasagundur. Daha
sonra başşehri Kaşgâr'a taşımışlardır. Isık Göl'ün
biraz batısında Kaşgâr'a 240 km. kuzeyde olan
Balasagun Şehri bugün mevcut değildir.

1040 yıllarında Büyük Türk Hakanlığı tacı
Selçuklular'a geçtiği zaman Karahanlılar Kaşgâr
ve Semerkand çevresinde hüküm sürüyorlardı.

Mimari, figüratif sanat, yazı, dekor v.b. yön-
lerden çok ileri bir seviyede olan Karahanlılar, bu
sahada Türk-İslâm sanatının ilk örneklerini ver-
mişlerdir.

Karahanlılar ve İslâmiyet:

Karahanlı hükümdarlarından olan Oğulcak
Kadir Han, Samanî hükümdarlarından 1. Ahmed
ile savaş halindedir. Kendi aralarında taht kavgası-
na düşen Samanilerden Nasr İbn Mansur (Prof.
Zeki Velidi Togan'a göre Nasr ibn Ahmed'dir)
Karahanlı hükümdarı Oğulcak Kadir Han'a sığı-
nır. Oğulcak Kadir Han, Nasr ibn Mansur'a Artuç

Şehrini tımar olarak verir ve oraya yerleşmesine
müsaade eder. Oğulcak Kadir Han'ın yeğeni Satuk
Buğra, Artuç Şehrine giderek Nasr ibn Mansur'la
sık sık buluşur ve onun tesiriyle Müslümanlığı
kabul eder. Amcası olan Oğulcak Kadir Han'la
yaptığı taht kavgasını kazanır. Daha önce Müs-
lümanlığı kabul eden diğer Türk boylarıyla da bir-
leşerek Yiğaç-Balgı'ı işgal eder. Oradan Atbaş'a
gelen Satuk Buğra, burada toparlanarak Kaşgâr'a
gelir ve burasını da alır. Kaşgâr'ı aldıktan sonra
Karahanlılar'ın dinini Müslümanlık olarak ilan
eder. Bu durum sadece Karahanlılar'ın bir iç me-
selesi olarak kalmaz, bütün Türk dünyasında bü-
yük bir hadise olur. Durum sadece bir taht deği-
şikliğinden ibaret değildir. Yüzyıllar boyunca dai-
ma bir arayış içerisinde oldukları dinin bulunması
olayıdır. Türkler'in yaşayışına son derecede uygun
düşen İslâmiyetin kabulü çok kolay olmuştur. Sa-
tuk Buğra'nın Kaşgâr'a gelip Türkler'in dininin
İslâmiyet olduğunu söylemesinden sonra, ülkenin
her yerinde bu yüce din kabul edilmiş; sadece ka-
bul edilmekle kalmamış, bu yüce dini yayabilmek
için bütün Türk boyları canla başla çalışmışlar,
İslâmiyetin bayraktarlığını yapmışlardır.

Onuncu yüzyılın başında İslâmiyeti kabul eden
Satuk Buğra, Abdülkerim adını almıştır. 955 yı-
lında ölünce, Kaşgâr'ın kuzeyindeki Nasr ibn Man-
sur'la ilk karşılaştıkları ve İslâmiyeti kabul ettiği
yer olan Artuç'a gömülmüştür.

Tarihte Göktürk-Uygur Kağanlıkları ile Sel-
çuklular arasında geçit vazifesi gören Karahanlı-
lar, İslâmiyetin diğer Türk boyları arasında yayıl-

masında da köprü olmuşlardır. Tekrar edelim, Karahanlılar İslâmiyeti kabul etmekle kalmamışlar, gittikleri yerlerde İslâmiyetin yayılmasını sağlamışlar, üstelik bu görevi millî bir devlet siyaseti olarak ele almışlardır. Müslümanlığın Türkler arasında yayılması Satuk Buğra zamanından ziyade oğulları zamanında hızlanmıştır. 840 tarihinde kurulduğunu kabul ettiğimiz Karahanlılar, bazan Moğollar'a, bazan Karahıtaylar'a, bazan Harzemşahlar'a tabi olarak 1212 yılına kadar tarih sahnesinde kalmışlardır.

Türk Dili'nin ilk lûgat kitabı olan Kaşgârlı Mahmud'un Divan-ı Lûgat-it Türk'ü, Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'i, Edip Ahmed Yükneki'nin Atabet-ül Hakayik'i, Prof. Zeki Velidî Togan'ın Manisa Umumî Kütüphanesi'nde bulunduğu Hibetullah ibn Muhammed Taberi'ye ait olan Tıp Kitabı Karahanlılar devrinin ürünlerindedir.

Türk edebiyatında ilk mutasavvıflardan olan Hoca Ahmed Yesevî de Karahanlılar'ın son zamanlarında yetişen mümtaz şahsiyetlerdendir.

Türkler'in İslâmiyeti kabul ettikleri Karahanlılar devri sonrasında Türk dünyasına göz gezdirecek olursak, Gazne'de hükümdarları tamamıyla Türk olan Gaznelilerin, Horasan'da da Selçukluların ortaya çıktıklarını görürüz. Artık Türk dünyası İslâmiyeti kabul eden Türk devletleri ile bezemiş, adeta İslâmiyeti kabul etmeyen Türk, yok denecek kadar azalmıştır.

Türkler İslâmiyeti kabul etmekle yeni bir medeniyet dairesine girmiş olmalarına rağmen, eski kültürlerini de muhafaza etmişlerdir. Müslüman

Araplar, Orta Asya ve Maverâünnehir'de söz sahibi olan Türkler'e büyük önem vermişlerdir. Devrin ileri gelenlerinden İbni Fadlan, Gerdizi, Cahiz, Türklerden övücü sözlerle bahsetmişlerdir. Cahiz Türkleri «İslâmiyet'in temeli» diye tarif etmiştir.

Karahanlı Devleti'nin İslâmiyeti kabulü, yukarıda da belirttiğimiz gibi, bir Türk-İslâm medeniyetinin meydana gelmesine sebep olmuştur. Ancak İslâmiyet, Türk kültür ve edebî dilinin, ortadan kalkmasına yol açmamış, aksine daha da zenginleşmesini sağlamıştır. Nitekim, Müslüman Karahanlı hakanları tarafından Türk dili, devletin resmî dili haline getirilmiştir.

Sekizinci yüzyılda Orhun ve Selenga Nehirleri arasında Türk dilinin unutulmaz âbidelerini dikenlerin torunları olan ve İslâmiyeti kabul eden Karahanlılar gerçi âbideler dikmemişlerdir ama bize kadar gelen âbide eserler meydana getirmişlerdir.

Bu âbide eserleri meydana getirenlerin başında *Kaşgârlı Mahmud* ve Balasagunlu *Yusuf Has Hacip* gelir. Bu Türk bilginleri Türk dilinin şivelere ayrıldığı o devrede, Türkçe'nin kendilerinden sonra gelen nesillere ebedî bir dil olarak intikal etmesini sağlamışlardır.

Kaşgârlı Mahmud, karış karış gezerek, zamanın Türk illerinin ve kavimlerinin ağız ve şive hususiyetlerini tesbit etmiş, kitap haline getirmiştir. Yusuf Has Hacip ise «İslâmî edebiyat» çerçevesi içerisinde, İslâmî değerlere ehemmiyet veren eseri ile Türkçe'yi edebî şiir dili haline getirmiştir.

Türk filozoflarından Ebu Nasr el-Farâbi, Ebu

İbrahim İshak El-Farâbi v.b. şahsiyetler, eserlerini Arapça yazarlarken, Kaşgârli Mahmud ve Yusuf Has Hacıp'in malzeme ve mayasını Türklük'ten alan eserlerini, birbirine yakın devrelerde meydana getirmeleri, İslâmiyeti kabul eden Türkler'deki Türklük şuurunun en etkin kaynağı olmuştur. Türk dili'nin ve kültürünün geliştirilmesi ve olgunlaştırılması gerçeklerinden hareket eden bu eserlerin o arayış zamanlarında meydana getirilmesi çok önemlidir. Kaşgârli Mahmud eserinde; Türk bozkırlarında gezdiğini, türlü Türk diyalektlerini, görenek ve geleneklerini yerlerinde öğrendiğini, Tarım ili Çu ve Sirderya Irmaklarının vadileri ile bu bölgelerdeki bütün Türk şehirlerini dolaşıp gördüğünü, gördükleri hakkında notlar tuttuğunu eserinde etraflı olarak anlatmasına, Balasagun merkez olmak üzere ilk Türk haritası diyebileceğimiz bir haritayı eserinin sonuna ilave etmesine rağmen, aynı çağlarda eser meydana getiren Balasagunlu Yusuf Has Hacıp'ten hiç bahsetmez. Yusuf Has Hacıp'in eserinde de Kaşgârli'dan söz yoktur. Araştırmacılar bu durumu, Kaşgârli Mahmud'un bütün bu yerleri gezip notlar aldıktan sonra Bağdat'a gidip, eserini Bağdat'ta yazmasına bağlarlar. Yoksa aynı devrelerde aynı yerlerde eser meydana getiren iki Türk yazarının birbirini tanımamasına imkân ve ihtimal yoktur.

Kaşgârli Mahmud eserini hazırlamadan önce, memleketinde iken oldukça kuvvetli bir medrese tahsili görmüş, devrin İslâmî ilimlerini, medresedeki Türk bilginlerinden öğrenmiş ve onlardan bu konularda icazet almıştır. Medresede Arap

dilini çok güzel bir şekilde öğrenen Kaşgârli Mahmud, İslâmî ilimleri hakkıyla biliyordu. Kaşgârli sadece bir dilci değil, tarih, coğrafya, etnoğrafya, folklor ve halk edebiyatı sahalarında da ansiklopedik bilgilere sahip bir bilginimizdir.

Çok mükemmel cümleler ve güçlü bir üslupla yazılan Türk Dili ve Edebiyat yadigârlarının birinci halkasını teşkil eden Orhun Abideleri'nden itibaren, dilimiz gelişmesine devam etmiş, Uygurlar zamanındaki din değişikliğine ve Uygurlar'ın diğer dillere müsamahasına rağmen devam etmiş, Karahanlılar zamanında da Kaşgârli Mahmud ve eseriyle bu halkalara bir yenisi eklenmiştir.

Türkler değişik zamanlarda medeniyet dairelerine girmelerine rağmen, Türk dili hakimiyetini hiçbir zaman kaybetmemiştir. Uygurlar'da olduğu gibi Karahanlılar'ın İslâmiyeti kabulünden sonra da Türk Dili eski hakimiyetine devam etmiştir. Bunun en güzel misali Kaşgârli Mahmud'un Türk dillerinin lûgatı olan Divan-ı Lûgat-it Türk'üdür. Bu eserle İslâmiyet öncesi sözlü Türk edebiyatı karanlıktan aydınlığa ulaştırılmıştır.

IV

DİVAN-I LÛGAT-İT TÜRK'ÜN
ÖNEMİ VE ETKİLERİ

Hicretin üçüncü asrından onuncu asrına kadarki dönem Türk'lüğün altın devri olarak bilinir. Bu devirde Türkler bir yandan Çin sınırından Macaristan'a ve Avrupa içlerine, bir yandan da Kuzey Buz Denizinden Hind'in ve Arabistan'ın sıcak denizlerine kadar yayılmışlar, hemen her yerde güçlü hakimiyetler kurmuşlardı. Kendilerini her yerde saydırmışlar ve her yerde halkın efendisi olarak tanınıp sevilmişlerdi.

Türk iradesinin geçerli olduğu bu geniş bölgelerde, Türk kültürünün açık etkisinin görülmesi ve Türk dilinin üstün tutulması, çok tabii bir gelişmedir. Bu yıllarda Türkçe öğrenmek adeta bir ihtiyaç halini almıştı. İşte bu ihtiyaca cevap vermek maksadiyle, bu devirlerde bir hayli kitap yazılmıştır. Bu arada her ne kadar Türkçeye önem vermeyerek Farsça'ya düşkünlük gösteren Türk boyları olmuş ise de, Türklüğün büyük bir kısmı ve birçok Türk büyükleri milli dile büyük değer vermişlerdir. Hatta bazı Türk büyükleri ilmi saha-

da Türkçenin üstünlüğünü ve büyüklüğünü isbat eden eserler kaleme almışlardır.

İşte Kaşgârlı Mahmud'un Divan-ı Lûgat-it Türk'ü bu amaçla yazılan eserlerin en büyüğüdür. Bize İslâmiyet öncesi ve islâm medeniyeti çağlarındaki Türk Edebiyatı'nın ilk verimleri hakkında en ilmi ve en geniş bilgileri veren bu eserdir. Divan-ı Lûgat-it Türk, bugünkü ifade ile «Türk Dilleri Sözlüğü» anlamına gelir.

Kaşgârlı Mahmud'un engin bir milliyetçilik aşkıyla ve yetenekli bir alim titizliğiyle meydana getirmiş olduğu bu eser, Türk dilinin ilk sözlük ve gramer kitabı olması bakımından da büyük bir değeri haizdir. Hemen belirtmek gerekir ki, kitap sadece sözlük ve gramerden ibaret değildir. Onlardan başka devrinin tarihi, coğrafyası, sosyal ve kültürel hayatı hakkında birçok kıymetli bilgileri ihtiva etmesi bakımından zengin bir kültür hazinesi niteliğini taşımaktadır. Kaşgârlı Mahmud eserinde on birinci yüzyıl Türk dünyasını Türk dilini ve özelliklerini, Türk kültürünü en ince ayrıntılarına varıncaya kadar, derin bir dikkatle tesbit etmek suretiyle, Türk kültür tarihine en büyük hizmeti yapmış ve kendisinden sonraki pek çok ilim adamına kaynaklık etmiştir. Eserdeki sözlüğün mukayeseli olarak hazırlanması ise, yazarının nasıl ciddi ve büyük bir amaçla yola çıktığının açık belirtisidir.

Divan-ı Lûgat it Türk, eski devirlerde, Doğulu bilginler tarafından bilinmekte ve geniş ölçüde istifade edilmekteyse de daha sonraları unutulmuş, ancak 1908'den sonra Ali Emiri tarafından tek

nüshası bulunarak tamamiyle yok olmaktan kurtarılmıştır. Eser Kilisli Rifat Bey tarafından da üç cilt halinde basılıp çoğaltılarak ilim aleminin hizmetine sunulmuştur. Bu neşirden sonra yerli ve yabancı birçok ilim adamı Divan-ı Lûgat-it Türk üzerinde çalışmışlar, dolayısıyla Türk kültür hayatına yeni ufuklar açmışlar, yeni boyutlar kazandırmışlardır. Eser son olarak 1943 yılında Besim Atalay tarafından bugünkü yazıya tercüme edilerek Türk Dil Kurumu tarafından dört cilt halinde basılmış, böylece herkesin istifade edebileceği bir hale getirilmiştir.

Eserin Amacı ve Özellikleri:

Eser Türkler'den çok Araplar için, yani Araplar'a Türk dilini öğretmek ve sevdirmek amacıyla kaleme alınmıştır. Bu sebeple Türk diliyle değil Arap diliyle yazılmıştır. Fakat içinde Türkçe kelimeler, Türk Halk Edebiyatı'ndan ve klasik Türk şiirinden alınmış oldukça bol örnekler vardır. Eser bu özellikleri dolayısıyla bir millî kültür ansiklopedik sözlüğü mahiyetindedir.

Kaşgârlı Mahmud, divanında Türkçe sözlerin karşılıklarını sadece Arapça açıklamakla da yetinmemiştir. Ayrıca her kelimenin kullanımına zengin örnekler vermek suretiyle, eski kültür hayatımızın birçok ürünlerini de kaybolmaktan kurtarmıştır. Bunların dışında, değerli ilim adamının eserinde derlemiş olduğu ata sözleri de eski Türk irfanının tesbiti açısından büyük değer taşımakta-

dır. Kaşgârlı'nın adım adım dolaştığı Türk bölgelerinden, ciddi bir ilim adamı titizliğiyle derlediği bilgilerden elde ettiği bu örnekler, dil, coğrafya, tarih, folklor, halk edebiyatı ve günlük hayatı yansıtan geniş ansiklopedi maddelerini ihtiva etmektedir. Bu açıdan bakıldığında Divan-ı Lûgat-it Türk Türkçe'nin ilk dilbilgisi kitabı, ilk kültür ansiklopedisi, islâmiyet öncesi Türk edebiyatının ilk antolojisi olmak niteliklerine sahiptir.

Eser değişik Türk bölgelerinden derlenen kelimeleri karşılaştırarak izah ettiği için aynı zamanda bir «Şiveler Sözlüğü» olarak da kabul edilebilir. Ancak sözlüğün tanzimi bugün kullandığımız harf düzenine göre değil, Arap harflerinin sırasına göre yapılmıştır. Kaşgârlı'nın böyle hareketinin sebebi, kitabını Arap'lara okutmak düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bu özellikleri dolayısıyla eseri, yabancılara Türk dilini ve kültürünü tanıtmak ve sevdirmek amacıyla kaleme alınmış bir hizmet kitabı olarak görmek yanlış olmasa gerektir.

Nitekim, yazar eserin giriş bölümünde Türkler'in ve dillerinin değerini, zenginliğini, Türk kültür ve medeniyetinin büyüklüğünü büyük bir gururla dile getirmektedir. Daha sonra da Türkçe kelimeleri Arap alfabesi düzenine göre sıralamakta, karşılarında da Arapça açıklamalarla birlikte, çeşitli bölgelerden derlediği kültür unsurlarını adları, yayılma alanları ve töreleri, kültür yapıları üzerinde geniş açıklamalarda bulunmaktadır.

Türkçe Kelime Hazinesi:

Kitaptaki Türkçe kelimelerin sayısı 7500'den fazladır. Yukarıda belirtildiği gibi kelimelerin Arap Alfabesine göre sıralanması dışında, hecelerın seslendirilişide Arap dilinde bulunan Harekeler, Med'ler ve Arap Alfabesine ait diğer işaretlerle yapılmıştır. Kaşgârlı'nın böyle bir metod uygulaması Türk dilinin yabancılar tarafından özellikle Araplar tarafından öğrenilmesini ve sevilmesini sağlamışsa da, Türk dilinin kendi dünyası içindeki gelişmesi açısından ölümsüz olmuştur. Kelimelerin ve hecelerın tanziminde Arap Alfabesinin esas alınması, kelimelerin bir kısmının kendi esas seslerini kaybederek değişik söyleyişler şekline girmeleri neticesini doğurmuştur. Ancak kabul etmek gerekir ki Kaşgârlı'nın güttüğü amaç bakımından başka türlü hareket etmesi mümkün değildi. Zaten bu hususun, eserin büyüklüğüne gölge düşürebilecek bir ağırlık taşıdığı, hiçbir zaman iddia edilemez. Nitekim yazar bu eksikliğı gidermek için elinden geleni yapmış, eserde yer alan Türkçe kelimelerin izahı için birtakım Türkçe ibâreler kullanmıştır. Hatta esere aldığı bol Türkçe örnekler de bir bakıma bu eksikliğin telafisi amacına yöneliktir.

Eserde yer alan Türkçe örnekler, Göktürk Kitabeleri'nden sonra bize kadar gelen en eski Türk Edebiyatı yadigârları arasındadır. Demek oluyor ki yazar örneklerini seçerken de daima gelişigüzelikten uzak, üstün bir titizlik içinde bulunmaktadı. Bunlar arasında birçok koşuklar, sagu ve destan parçaları vardır.

Divan'a alınan sözkonusu örnekler içinde hiçbir yabancı kelime bulunmaması ve söylenildikleri çağlara göre başarılı bir sesle terennüm edilmiş bulunmaları, mutlaka üzerinde durulması gereken bir diğer husustur. Bütün bunlar bir yana Divan-ı Lûgat-it Türk'ü ilim dünyası ve Türk kültür tarihi için önemli kılan ana özellikler, X-XI yüzyıllarda Türk Dünyası'nda ve bilhassa Orta Asya toprakları üzerinde yaşayan çeşitli Türk boyları arasında kullanılan oldukça değişik Türk ağızları ve lehçeleri ile ilgili verdiği geniş bilgilerdir.

Kaşgârlı bu bilgileri verirken çok geçerli bir metod takip etmiş, zamanına göre Türkoloji sahasının başarılı bir incelemesini yaparak, kitap haline getirmeye muvaffak olmuştur. Yazar, değişik Türk lehçeleri hakkında ayrı ayrı bilgi vermeye çalıştığı gibi, bu lehçeleri bir edebî lehçe oluş bakımından da ele alarak belirtmek amacını gütmüştür.

Dilcilik Açısından Sistem ve Metodu:

Eseri üstün bir ilim aşkı ve engin bir milliyetçilik şuuruyla kaleme alan Kaşgârlı ne yaptığını çok iyi bilen insanların kararlılığı içinde görülür. Hareket noktası ve dayandığı ilkeler son derece sağlamdır. Aradan asırlar geçmiş olmasına rağmen dil çalışmalarında henüz onun uyguladığı metodlar aşılmış değildir. Bu da eserin değerini her türlü ölçünün üstüne çıkarmaktadır.

Dil meselesinde bir sisteme sahip olan yazar,

eserini yazarken bu sistemin gösterdiği yoldan yürümüştür. Şöyle ki, Kaşgârlı'ya göre, en doğru Türkçe, Türkçe'den başka dil bilmeyen Türkler arasında kullanılan Türk dilidir. Başka dil bilen Türkler'in lehçeleri pek tabii olarak değişikliğe uğramış, orjinallliğini belirli ölçülerde yitirmiştir. Kaşgârlı bu düşüncesinin ışığında, yorulmadan bütün Türk boylarını dolaşmış, koyduğu prensipler doğrultusunda kelimeleri derlemiştir. Değişik coğrafyalarda bulunan Türk boylarının konuştukları Türkçe'nin özellikleri hakkında ayrı ayrı ve oldukça geniş bilgiler vermeye gayret eden Kaşgârlı, bütün bu lehçeleri edebî lehçe oluş bakımından iki ana gurup içinde toplamıştır. Bunlardan birine *Hakaniye Türkçesi*, diğerine de *Oğuz Türkçesi* denilmektedir.

Hakaniye Türkçesi: Kaşgâr ve Balasagun gibi Karahanlılar Devletinin sınırları içinde bulunan büyük şehirlerde kullanılan Türkçe'dir. Bu dil başlıca Uygur, Yağma, Argu, Çiğil ve Karluk Türkleri tarafından kullanılan dildir.

Oğuz Türkçesi: Oğuz, Kıpçak, Yimek, Peçenek ve Bulgar Türkleri'nin kullandıkları Türkçe'dir. Bu dil asıl Türkçe denilen Hakaniye Türkçesine nisbetle Fars medeniyeti ve Fars diliyle daha çok temasta bulunmuş ve tesirler almıştır.

Dil meselesinden başka, Türk tarihine, Türk coğrafyasına, Türk mitolojisine ve Türk folkloruna dair geniş bilgiler bulunan Divan-ı Lûgat-it Türk, Türkoloji araştırmaları için eşi bulunmayan bir müracaat kaynağıdır. Bilhassa yazarın yer yüzünde Türkler'in yaşamakta olduğu bölgeleri ve bu

bölgelere komşu milletlerin buldukları yerleri belirtmek amacıyla yapmış bulunduğu dünya haritası başlı başına bir araştırma konusu ve sahasında orjinal bir eserdir.

Kaşgârlı Mahmud, geniş bir araştırma neticesinde meydana getirdiği eserine XI. yüzyıl Orta Asya Türk halkı arasında yaşamakta olan halk edebiyatı ürünlerinden canlı örnekler de almış, böylece birçok kültür malzemesinin yok olmasını önlemiştir. Bu örnekler birtakım ata sözlerinden, sosyal ve ahlâki manzumelerden, koşuklardan, sagulardan ve destanlardan seçilmiş parçalardan meydana gelmektedir.

Eserdeki destan ve sagu parçalarından bazılarının İslâmiyetten, hatta milattan önceki tarihî olaylar için söylenmiş olması son derece dikkat çekicidir. Meselâ Alp Er Tunga Sagusu bunlardan bir tanesidir.

Divan-ı Lûgat-it Türk'deki halk edebiyatı örneklerinden bir kısımda yazarın yaşadığı çağa yakın zamanlara ait destanlardan alınmıştır. Eserde yer alan çıplak tabiat güzellikleri, av eğlenceleri, aşk heyecanları ve sosyal-ahlâki konular etrafında söylenmiş şiirlerin söylendikleri zaman kesin olarak belli olmamakla beraber, İslâmiyetten sonraki halk edebiyatına ait örnekler olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Kaşgârlı'nın kitabına örnek olarak aldığı halk edebiyatı örneklerinin hepsi hece vezniyle yazılmıştır. Bu şiirler arasında değişik kafiyeli beyitler ve değişik kıt'alar bulunmakla beraber, ekserisi dörtlükler halinde tertip edilmiştir. Kafiye-

ler genellikle yarım kafiye, redifli ve cinaslı kafiyelerdir.

Divan'da, halk arasında şöhret kazanmış bir Türk şairinin ismi de geçmektedir. Türk edebiyatında 11. yüzyıla kadar hiçbir şairin adı bilinmemektedir. Eserde Çuçu isimli bir Türk şairinden söz edilmesi, İslâmiyetten sonra Türkler arasında kendi ismiyle ün kazanan halk şairlerinin belir-meye başladığını belgelemektedir. Çuçu bilinen ilk Türk şairi olması bakımından çok önemlidir. Ve bu şairimizi tanımayı Kaşgârlı'ya borçluyuz.

Netice olarak belirtmek gerekir ki, Divan-ı Lûgat-it Türk, Türk dilinin ve Türk kültür hayatının onbirinci yüzyıldaki ve daha önceki çağlardaki durumunu inceleyen, son derece önemli tesbitleri yapan bir eser olması bakımından bugün ilim dünyası için paha biçilemeyecek bir değer taşımaktadır. Yerli ve yabancı ilim adamları, Türkologlar esere büyük önem vermekte ve temel kaynak olarak kabul etmektedirler.

Eserde bugün için hayatini yitirmiş birçok güzel kelimedede bulunmaktadır. Bu kelimeler dahi, o devirlerdeki Türk kültürünün ve Türk medeniyetinin yüksekliğini göstermesi bakımından son derece değerlidir. Hele eserin Türkçe fiillerin yapısını izah eden bölümü çok büyük değere sahiptir. Kitabında Türk diliyle ilgili olarak önemli kurallar ortaya koyan Kaşgârlı, işin ayrıntılarına da inerek ses değişimleri ve gramer şekillerini açık olarak ve örnekleriyle göstermiştir. Yazarın bir kural veya bir dil özelliği için birden fazla ve bol örnek kullanması çok güzeldir. Kabul etmek gerekir ki,

bu örnekler yalnız o vaktin dil durumunu belirtmekle kalmaz, aynı zamanda Türk milletinin eski tarihini, edebiyatını, yaşayışını, düşünüşünü de açık olarak gözler önüne serer. Sözkonusu örneklerin birçoklarının cümleler, sav'lar, beyit'ler ve değişik şiir parçaları halinde bulunması, ortaya konulan kuralların ve dil özelliklerinin anlaşılmasında büyük kolaylık sağlamakta ve eski kültür unsurlarımızı bizlere kadar getirmektedir. Böylesine büyük bir hizmeti ifa eden eserin bir benzeri henüz yazılmış değildir. Bu sebeple Divan-ı Lûgat-it Türk, sahasının tek eseridir. Büyük hizmeti dolayısıyla bütün Türk dünyası Kaşgârlı Mahmud'un adını daima saygı ile anacaktır. Özellikle eski Türk hayatına ait canlı izlerle dolu olan Divan, dünya milletleri arasında göğsümüzü kabartacak bir medeniyete sahip olduğumuzu belgeleyen tek kültür abidesi olarak karşımızda durmaktadır. Atalarımızın daha o yıllarda ipek mendil kullandıklarını, elbiselerinin kırışıklıklarını düzeltmek için ütü yaptıklarını, sağlam askeri teşkilata sahip bulduklarını, hatta her erin adını, kimliğini, aylık gelişmelerini gösteren defterler tuttuklarını bu değerli eserden öğreniyoruz.

Bütün bu hususlar, açık olarak göstermektedir ki, Kaşgârlı her şeyden önce milleti'ne inanmış, onun değerler sistemini benimsemiş ve sevmiş bir insan olarak işe başlamaktadır. Başarısının altında yatan en büyük gerçekengin Türklük sevgisidir. Zaten sevginin var olmadığı yerde güzel şeylerin yeşermesi mümkün değildir.

V

DİVAN-I LÛGAT-İT TÜRK'ÜN
GÜNÜMÜZDEKİ ÖNEMİ

Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu, Kaşgârlı Mahmut ve Divan-ı Lûgat-it Türk için şunları söylüyor:

«Kaşgâr'ı, dünya Türklüğünün merkezi duruma getiren Kaşgârlı Mahmud, bugün bile o tarihi dil kuruculuğu niteliğinden hiçbir şey yitirmemiştir. Türk kültürünün durmadan geliştiği bu uzun yüzyıllar içinde, bu büyük düşünürün, dünya Türklüğüne armağan ettiği *Divan-ı Lûgat-it Türk* adlı ünlü eseri, büyük ve özgün bir eser olma niteliğini korumuştur. Bugün, geniş coğrafi alanlara yayılmış, biribirinden az ya da çok farklı Türk lehçelerine ayrılmış bulunan dilimizin en eski ve birleştirici kaynağıdır.»

Bugün Türkçemizin hızlı bir gelişme temposuna girdiği herkesçe malûmdur. Batı ile sıkı ilişkiler, harf inkılâbından sonra eski kültürümüzü eski eserlerden öğrenebilme gayreti, bu hızlı gelişmeyi meydana getiren başlıca sebeplerden biridir.

Hızla değişen dünyamızda her gün karşımıza

yeni bir durum, yeni bir kelime ve yeni bir terim çıkıyor. Bu yeni eşya ve durumların şüphesiz hepsinin karşılığını dilimizde bulmak mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla bu yeni eşya ve durumların adlarını ya bize geldikleri yabancı dilin kelime ve terimleriyle alıyoruz veya onlara Türkçe karşılıklar bulmaya çalışıyoruz. Yalnız son zamanlarda dilimizle uğraşanların bir kısmı, bu yeni eşya ve Türkçeleşmiş yabancı menşeli kelimeleri değiştirmek gayreti içine girmiş ve çok kere de Türkçemizin kelime türeten işlek eklerine dikkat etmesizin alelacele, yeni ve tutarsız kelimeler ortaya atmışlardır.

Bugün dilimizdeki yozlaşmayı önlemek için Türk dilinin âbide eserlerine başvurmak şarttır. Bu âbide eserlerin başında hiç şüphesiz Divan-ı Lûgat-it Türk vardır. Divan-ı Lûgat-it Türk'te genellikle bugün dilimizde kullanılan ve âdeta Türkçe olmuş yabancı asıllı kelimelerin birçokları da mevcuttur. Ancak batıdan gelen yeni eşya ve durumların adlarını elbette bu kaynaktan karşılamak mümkün değildir. Yalnız ilerde unutulacak, kullanımdan düşecek bozuk kelimeler ortaya atmak yerine, bu ve benzeri kaynaklardan yararlanmak daha akıllıca olur. Böylece kısmen unutulmuş Türkçe kelimeler de gün ışığına çıkmış olur.

Divan-ı Lûgat-it Türk aynı zamanda bize dilimizi işlemenin ve zenginleştirmenin yollarını da göstermektedir. Bu tür eserlerin hiç olmazsa benzerlerini günümüz Türkçesine de kazandırmak zorundayız. Gelecek nesillere kaynak eserler bırakmayan milletler sürekliliklerini kaybederler.

Divan-ı Lûgat-it Türk dizini gibi Kutadgu Bilig'in ve diğer büyük eserlerimizin dizinlerini yapmak dilimize en büyük hizmet olur.

Kaşgârlı Mahmud'un Türk illerini, obalarını ve bozkırlarını adım adım dolaşarak eserini ortaya koyması ayrı bir değer taşımaktadır. Aynı çalışma Prof. Dr. A. Caferoğlu tarafından Anadolu ağızlarından diyalektik derleme şeklinde yapıldı. Bu derleme bugün de sürdürülebilir. Ahmet Caferoğlu derlemelerini yaparken teyp kullanmıştı. Bu suretle ağız ve şive farklarını kesin olarak tesbit etmişti. Kaşgârlı Mahmut ise bu önemli özelliği, «Türk illeri ve obalarını gezerken bütün konuşma hususiyetlerini zihnime nakşettim» demek suretiyle dikkate aldığını söylüyor. O gün için ilmi bir araştırma yaptığı buradan anlaşılıyor.

Türk dilinin gelişme seyrini vermesi bakımından önemli olan Divan-ı Lûgat-it Türk ve Kutadgu Bilig gibi büyük eserler Türk'ün sağlam bir millet ve devlet olarak ayakta kalmasını sağlayan değerlerdir. Divan-ı Lûgat-it Türk ayrıca Türk etnoğrafisi, etnolojisi, onomastiği, folklorü ve lûgat yapımı bakımından her zaman başvurulacak bir kaynaktır. Kaşgârlı Mahmud, Türk boyları arasındaki görüş, inanış ve yaşayış farklılıklarını da vermiştir. Bilhassa Selçuklu Devletinin kuruluşunda önemli rol oynamış olan Oğuz boylarını Türkmenlerden sayması kayda değer bir olaydır.

Kaşgârlı'ya göre, İslâmiyetin yayılmasında Türklerin büyük rolü olmuştur. Önceki bölümde açıklandığı üzere bunu şöyle anlatıyor:

«Yüce Tanrı'nın devlet güneşini Türk burçlarında doğdurmuş olduğunu ve onların yurtları üzerinde dünyanın bütün dairelerini döndürmüş bulunduğunu gördüm. Tanrı, onlara Türk adını verdi ve onları yeryüzüne hâkim kıldı. Zamanımızın hakanlarını onlardan çıkardı. Dünya milletlerinin idare dizginini onların eline verdi, onları herkese üstün eyledi, kendilerini hak üzere kuvvetlendirdi. Onlarla birlikte çalıştı, onlardan yana olanı aziz kıldı ve Türkler yüzünden onları her dileklerine erıştirdi. Bu kimseleri kötülerin şerrinden korudu. Derdini dinletebilmek ve Türklerin gönlünü almak için onların dilleriyle konuşmaktan başka çare yoktur.»

Kaşgârlı bu görüşüyle, «Türkçe'nin öğrenilmesinin bir çeşit din borcu olduğu sonucuna varmıştır.»

Divan-ı Lûgat-it Türk'te, «Türk» maddesini izah ederken sonradan doğru olmadıkları ileri sürülen hadis'lere de yer verir. Daha önceki bölümde de sözünü ettiğimiz hadislerde Peygamberimiz'in:

«Yüce Tanrı: Benim bir ordum vardır, ona Türk adını verdim, onları Doğu'da birleştirdim. Bir millete kızarsam, onu Türkler vasıtasıyla cezalandırırım.»

«Türkçeyi öğreniniz çünkü Türklerin uzun sürecektir saltanatları vardır.» dediğini ileri sürer.

K. Mahmut ayrıca bu hadisler üzerinde bir yorum yaparak:

«Bu hadis eğer sahit ise Türkçenin öğrenilmesi vacip olur, eğer sonradan konulmuş ise Türk-

çenin öğrenilmesini akıl izah ve icap ettirir. İşte saydığım sebeplerden ötürü Türkçeyi herkese öğretmek için bu eseri yazmakta mânevî bir mecburiyet gördüm.» der.

Burada Kaşgârlı Mahmud'un, Divan'ı Lûgat-it Türk'ü yabancılara Türkçeyi öğretmek ve Türkçenin Arapçadan üstün bir dil olduğunu ispat etmek için yazdığını bir daha tekrarlamaktayız...

Kaşgârlı Mahmud'un eserini, Karahanlılar devlet başkanı Tabgaç Buğra Han'a sunması gerekirken Bağdat'a giderek Halife Muktedî Billâh'a sunması da üzerinde düşünülecek bir olaydır. Onun bu hareketi, Türk-Arap kültürünün kaynaşmasının zaruretine bir işarettir. Ahmet Caferoğlu, kendini ulu Türk soyundan saymakla gurur duyan bir âlimin eserini Bağdat Halifesine sunmasının tarihî bir kültür olayı olduğunu kaydeder. Bu olaya, Câhiz ve Hassul gibi Arap fikir adamlarının Türk'ü, «İslâmiyet'in cevheri» saymalarını da ilâve etmelidir.

KÜLTÜRLERİN ÇARPIŞMASI

Divan-ı Lûgat-it Türk'te aynı zamanda bir Arap-Fars kültürleriyle, Türk kültürü çatışması da açıkça göze çarpmaktadır. Ahmet Caferoğlu bu konuda da şöyle diyor:

«Güçlü bir din ve kültür dili olan Arapça, edebiyat ve şiir aşamasına varabilmiş Farsçayla, Türk dili boy ölçüşme durumunda olmasaydı, her halde ne Kaşgârlı'nın «Divan»ı ne de Yusuf Has Hâcib'in «Kutadgu Bilig»i yazılmış olurdu.»

Kaşgârlı, Türk dilinin kuvvetini, her zaman

Türk halkının kültürlü kişilerinin ve avamının dilinde, kültür ve folklöründe bulmaya çalışmıştır. O aynı zamanda dokuzyüz yıllık bir Türk filoloğudur. Türk dünyasında Türkoloji Okulunu Kaşgârlı Mahmud kurmuştur.

Divan'ına, inançlar, bozkır edebiyatı, ata sözleri, deyimler, destanlar, ağıtlar, türküler, hikmet ve vecizelerden birçok örnekler almış olduğunu gördük.

Dil mukayeseleri, uzun sesleri belirtmek için iki elif kullanma tekniği, «b» sesi ile «f» sesi arasındaki «w» sesini vermek için üç noktalı «f»yi buluşu ve Türklerin oturdukları yöre ile Türklere komşu olan diğer ülkeleri gösteren haritası da bir kere daha takdirle anılmaya değer.

VI

(DİVAN-I LÛGAT-İT TÜRK'TEN
GÜNÜMÜZE KADAR GELEN KELİMELER)

A

abalı —
 aç —
 açılmak — ç/c olmuş
 açılmak —
 açımak — ç/c olmuş
 açınmak — açar gibi görünmek
 açışmak —
 açılmak — ç/c olmuş
 açlık —
 açmak —
 açtırmak — u/ı olmuş (ses uy.)
 açuk — u/ı olmuş (ses uy.)
 adgır — d/y olmuş (aygır)
 adak — d/y olmuş (ayak)
 adaklanmak — d/y olmuş (ayaklanmak)
 adaklıg — d/y olmuş ve g düşmüş (ayaklı)
 adılmak — d/y olmuş (ayılmak)
 adırmak — d/y olmuş (ayırmak)

adılmak — d/y olmuş (ayrılmak)
 adışmak — d/y olmuş (ayrışmak)
 ag — g/ğ olmuş (ağ)
 agıl — g/ğ olmuş (ağıl)
 ağır — g/ğ olmuş (ağır)
 ağırlamak — g/ğ olmuş
 ağırlanmak — g/ğ olmuş
 ağız — g/ğ olmuş
 ağızlamak — g/ğ olmuş
 ağırmak — g/ğ olmuş (ağırnak)
 ağırtmak — g/ğ olmuş (ağırtmak)
 ağıtarılmak — g/k ya dönüşmüş (aktarılmak)
 ağıtarmak — g/k ya dönüşmüş (aktarmak)
 ağı — g/ğ ye dönüşmüş, u/ı olmuş (ağı)
 ağırsak — g/ğ ye dönüşmüş, u/ı olmuş (ağırsak)
 ağız — g/ğ ye dönüşmüş, u/ı olmuş (ağız)
 ahsak — h/k ye dönüşmüş (aksak)
 ahsamak — h/k ye dönüşmüş (aksamak)
 ahsatmak — h/k ye dönüşmüş (aksatmak)
 ahşam — h/k ye dönüşmüş (akşam)
 ahtarmak — h/k ye dönüşmüş (aktarmak)
 ajun — (dünya)
 ak —
 akı —
 akılık —
 akıncı — ç/c ye dönüşmüş (akıncı)
 akındı — d/t ye dönüşmüş (akıntı)
 akışmak —
 akıtgan — g sesi düşmüş (akıtan)
 akıtmak —
 akmak —
 ak sakal —

- akur — k/h ye dönüşmüş ve, u/ı olmuş (ahır)
 al —
 ala — (ala)
 ala — (insanın içindeki gizli şey)
 alang — eski «ke» ile yazılan nazal «n» nin, normal «n» olması sonucu bu kelime, «alan» olmuştur. (saha)
 aldamak — (aldatmak)
 alım — (alacak, borç)
 alın — (alın, cephe)
 alınmak —
 alış beriş — b/v ye dönüşmüş (alış veriş)
 alkış —
 alma — (elma, almıla)
 almak —
 alp —
 alpagut — (tek başına düşmana saldıran)
 alsamak — (almak istemek)
 altun — (altın)
 amaç — (öküz, saban ve benzerleri gibi çiftçi aletleri)
 amaçlamak —
 ana —
 anaç —
 ança — ç/c ye dönüşmüş (anca)
 and — d/t ye dönüşmüş (ant)
 ang — ng sesinin (n) ye dönüşmesi (an: yanak)
 ara —
 aralamak —
 arı —
 arıg — g sesi düşmüştür (arı: temiz)

- arık — (zayıf)
 arımak — (temizlemek)
 arınmak —
 arırgan — (temizleyip ayıklayan)
 arıtmak —
 arı yagı — (bal)
 arka —
 arkalamak —
 armagan — g/ğ ye dönüşmüş (armağan)
 armut —
 arpa
 arpalamak — (arpa vermek, hayvanın arpalaması:
 Çok arpa yiyip hastalanması)
 arpalanmak — (arpa sahibi olmak)
 arsal — (kumral, konural)
 arsil — (kestane rengi)
 arsik — (kestane rengi)
 arslan —
 art —
 artmak —
 artuç — t/d olmuş, u/ı ya dönüşmüş (ardıç)
 artuk — u/ı ya dönüşmüş (artık)
 arturmak — (artırmak)
 aruk — (arık)
 arukluk — (arıklık)
 asılmak —
 asmak —
 asturmak — u/ı ya dönüşmüş (astırmak)
 aş —
 aşlamak —
 aşmak —
 aşuk — u/ı ya dönüşmüş (aşık; topuk kemiği, aşık kemiği)

at — t/d ye dönüşmüş (ad)
 at —
 az —
 azıtmak —
 azmak —
 azuk — u/ı ya dönüşmüş (azık)
 azukluk — (azıklık)

B

badram — d/y ye dönüşmüş (bayram)
 bag — g/ğ ye dönüşmüş (bağ)
 bağdamak — (bağdamak - yumuşama olmuş)
 bağdatmak — (bağdatmak - yumuşama olmuş)
 bağır — g/ğ ye dönüşmüş (bağır)
 bağırdak — (bağırdak)
 bağırsuk — (bağırsak)
 bağışlamak — (bağışlamak)
 bağışlanmak —
 bağlamak — (bağlamak)
 bağlanmak — (bağlanmak)
 bağlatmak — (bağlatmak)
 bakılmak —
 bakır —
 bakırmak — k/ğ dönüşmüş (bağırmak)
 bakış —
 bakışmak —
 baktırak — (baktırmak)
 bakmak —
 bal —

bala — (kuş ve hayvan yavrusu, çiftlik işlerinde yardımcı)
 balçık —
 baldız —
 balık — (balık, kale, şehir, çamur)
 bark —
 basmak —
 baş —
 başmak — (pabuç)
 baş —
 başak —
 başlamak —
 başlanmak —
 batmak —
 batman — (bir ağırlık ölçüsü)
 bayrak —
 bedük — e/ü ye, d/y ye dönüşmüş (büyük)
 bedütmek — (Büyütmek)
 bedümek — (Büyümek)
 bedrem — e/a ya, d/y ye dönüşmüş (bayram)
 beg — g/y ye dönüşmüş (bey)
 bek — b/p ye dönüşmüş (pek - muhkem)
 beküşmek — b/p ye, ü/i ye dönüşmüş (pekişmek)
 beklemek —
 beklenmek — (bekişmek)
 bekletmek —
 bekmes — b/p ye, s/z ye dönüşmüş (pekmez)
 ben —
 berkitmek — (sağlamlaştırmak)
 berü — ü/i ye dönüşmüş (beri)
 beş —
 beyrem — e/a değişmesi olmuş (bayram)

bezek —
 bezemek —
 bezetmek —
 bel —
 beşik —
 bez —
 bıçgu — g/k ya, u/ı ya dönüşmüş (bıçkı)
 biçma — (biçme)
 bildir —
 biçek — i/ı, e/a değişmesi (bıçak)
 bile —
 bilek —
 bilemek —
 biletmek —
 bilezük — ü/i değişmesi (bilezik)
 bilge — (bilgin, akıllı, hâkim)
 bilinmek —
 biliş — (tanık, bilici, bilen)
 bilişmek —
 bilmedük — (bilmedik)
 bilmek —
 bilmiş —
 bir —
 bit —
 bitik — (kitap, mektup, yazma, yazı)
 bitlemek —
 biz —
 bod — d/y değişmesi (boy)
 bodug — d/y ye, u/a ya dönüşmüş ve g düşmüş
 (boya)
 bogmak — (boğmak)
 bogaz — (boğaz)

bogulmak — (boğulmak)
 bogum — (boğum)
 boguşmak — (boğuşmak)
 bok —
 boka — k/ğ ye dönüşmüş (boğa)
 boklamak —
 boş —
 boşanmak —
 boşatmak —
 boy —
 boyun —
 boyunduruk —
 boz —
 bozmak —
 bozuk —
 bozulmak —
 bozuşmak —
 bölük —
 bu —
 budun — (halk, kavim, ulus)
 bugday — (buğday)
 bukulmak — u/ü, e/a incilmesi olmuş (bükülmek)
 bulmak —
 bulun — (esir, tutsak)
 buluşmak —
 bulut —
 burun —
 buruşmak —
 but —
 butak — t/d değişmesi (budak)
 butaklanmak — (budaklanmak)
 butanmak — (budanmak)

butımak — t/d ve ı/a değişmesi (budamak)
 buz —
 buzaga — g/ğ ve a/ı değişmesi (buzağı)
 buzagulamak — (buzağılamak)
 buzluk —
 bügri — g/ğ ve i/ü değişmesi (eğri büğrü)
 bükmek —
 bükülmek —
 büküşmek —
 bürmek — r/z (büzmek)
 bürülmek — (buruşturulmak)
 bürünmek —
 bütün —
 bütünlemek —

Ç

çadan — d/y değişmesi (çıyan)
 çak çuk etmek — (ses taklidi kelimelerden)
 çakılmak —
 çakır —
 çakışmak —
 çakmak —
 çal —
 çalınmak —
 çalmak —
 çanak —
 çarçur —
 çaruk — u/ı değişmesi (çarık)
 çaruklanmak — (çarıklanmak)
 çarukluk — (çarıklık)

çatır — t/d — değişmesi (çadır)
 çavuş —
 çeçek — e/i değişmesi (çiçek)
 çeçeklenmek — (çiçeklenmek)
 çeçeklik — (çiçeklik)
 çekmek —
 çekük — ü/i değişmesi (çekik)
 çekürge — ü/i değişmesi (çekirge)
 çevik —
 çevrülme — ü/i değişmesi (çevrilmek)
 çevürmek — (çevirmek)
 çıbık — ı/u değişmesi (çubuk)
 çıgan — (fakir, yoksul)
 çıgır — g/ğ değişmesi (çığır)
 çıgırlamak — çıgırlamak (çığır açmak)
 çıkarmak —
 çıkılmak —
 çıkışmak —
 çıkmak —
 çıkurtmak — (çıkartmak)
 çil —
 çing — çın (çınlama sesi)
 çim — (ayrık otu)
 çiş çiş — (çocuğu çiş ettirirken söylenir)
 çişetmek —
 çit —
 çocuk —
 çolak —
 çomak —
 çökmek —
 çöktürmek —
 çöp —

çörek —
çöreklemek —

D

dakı — k/h değişmesi ı/i değişmesi (dahi)
dakı — d/t değişmesi (takı)
dede —
deve —
dik —

E

eder — d/ğ değişmesi (eğer) hayvan eğeri
ederlik — (eğerlik)
edgü — e/i değişmesi, d/y değişmesi, (g) nin düş-
mesi ve ü/i değişmesiyle kelime, «iyi» olmuş-
tur.
egilmek — (eğilmek)
egin — (eğın - sırt)
egri — (eğri)
ekilmek —
ekim —
ekin —
ekmek —
eksük — ü/i değişmesi (eksik)
ekşig — (g) nin düşmesi (ekşi)
ektürmek — (ektirmek)
emdi — e/i değişmesi (imdi) Bu kelime, «şu» ile
birleşerek «şimdi» olmuştur.

emmek —
enük — ü/i değişmesi (enik)
er —
erdem —
erimek —
eritmek —
erk —
erkek —
erken —
erlik —
ersek — (ortaya düşmüş azgın kadın, orospu)
erük — ü/i değişmesi (erik)
erüklük — (eriklik)
erütmek — (eritmek)
esen —
esirmek —
eski —
esnemek —
esnetmek —
eş —
eşek —
eşik —
eşiklik —
eşmek —
et —
etçi —
etek —
eteklik —
etlenmek —
etlik —
etmek — t/k değişmesi (ekmek)
etmekçi — (ekmekçi)

etmeklenmek — (ekmeklenmek)
 ev —
 evlenmek —
 el —
 en —
 ermek —
 erte —
 ertelemek —
 eşittürmek — e/i değişmesi, ü/i değişmesi (işittir-
 mek)
 etmek —
 ivek — (ivedi olan, acele)

H

han — (han, başbuğ)

I

ılığ — g/k değişmesi (ılık)
 inanç — ı/i oluşması (inanç / Türkçe'de, «ı» sesi
 kısa bir ses olduğu için genellikle, «i» ye dö-
 nüşür. Nitekim, örneklerine çok rastlayaca-
 ğız.)
 inanmak — (inanmak)
 ısınmak —
 ısırmak —
 ısırtmak —

ısrılmak —
 iş — (iş)
 işçi — (işçi)
 it — (it)
 itlik — (itlik)

İ

iç —
 içilmek —
 içişmek —
 içkur — «kur» hecesinin tesiriyle, «iç», «uç» olmuş
 ve kelime, «uçkur»a dönüşmüştür.
 içku — (içki)
 içlenmek —
 içmek —
 içton — t/d değişmesi (içdon)
 içtürmek — ü/i değişikliği (içtirmek)
 içürmek — ü/i değişmesi (içirmek)
 ig — (iğ)
 iki —
 ikinci —
 ikkiz — (ikiz)
 iletmek —
 ilik —
 ilinmek —
 ilişmek —
 ilk —
 ilmek —
 imdi — «şu» birleşerek, «şimdi» olmuştur.
 in —

inmek —
 ingek — eski, «k» sesi olan ng nazallığını kaybederek (n) olmuş ve bu kelime de «inek» şeklini almıştır.
 isinmek — «i»ler kalınlaşmış (ısınmak)
 isitmek — (ısıtmak)
 istek —
 istemek —
 iş —
 işitmek —
 işlemek —
 işlenmek —
 işletmek —
 içtonlanmak — (iç don giymek)
 itilmek —
 itinmek —
 itiş —
 itişmek —
 itmek —
 iz —

K

kabak —
 kabaklık —
 kabarmak —
 kabartmak —
 kaç —
 kaçar —
 kaçınmak —
 kaçış —

kaçışmak —
 kaçmak —
 kaçurmak — u/ı değişmesi (kaçırmak)
 kaçurtmak — (kaçırtmak)
 kadgu — d/y ve u/ı değişmesi (kaygı)
 kadgulanmak — (kaygılanmak)
 kadın — d/y değişmesi (kayın) dünür, hısım.
 kadış — (kayış)
 kadışlamak — (kayışlamak)
 kaftan —
 kagrulmak — g/v değişmesi (kavrulmak)
 kagun — (kavun)
 kagunluk — (kavunluk)
 kagurmak — (kavurmak)
 kaka —
 kakıg — kakıma, kızma
 kakılmak —
 kakımak —
 kakışmak —
 kakmak —
 kakturmak — u/ı değişmesi (kaktırmak)
 kalın —
 kalkan —
 kalmak —
 kam — kam, şaman
 kamaşmak —
 kamçı —
 kamçılama —
 kamaş —
 kamug — (g) düşmesi olmuş (kamu)
 kan —
 kanamak —

kanat —
 kanatlanmak —
 kanatmak —
 kandurmak — (kandırmak)
 kanık — (kanmış, kanık, sevinç)
 kanıtmak — (şevke getirmek)
 kanmak —
 kap —
 kapak —
 kapaklamak —
 kapgaklanmak — (g) düşmesi olmuş (kapaklan-
 mak)
 kapılmak —
 kapış —
 kapışmak —
 kaplanmak —
 kapmak —
 kapsamak — (kaplamak, kaplamak istemek)
 kapturmak — u/1 değişmesi (kaptırmak)
 kapug — u/1 değişmesi ve (g) düşmesi (kapı)
 kar —
 kara —
 karabaş —
 karakuş —
 karalamak —
 karamuk —
 kararmak —
 karartmak —
 karga —
 karı —
 karılmak —

karın —
 karınca — ç/c değişmesi (karınca)
 karındaş —
 karış —
 karışlamak —
 karışmak —
 karmak —
 karşı —
 karşı — u/1 değişmesi (karşı)
 karşıt — u/1 değişmesi (karşıt - zıt)
 kaş —
 kaşık —
 kaşıklamak —
 kaşımak —
 kaşınmak —
 kaşıtgan — çok kaşıtan
 kaşıtmak —
 kat —
 katgı — (g) düşmesi (katı - katı, sert)
 katıg — (g) düşmesi (katı, sert)
 katılmak —
 katır —
 katışmak —
 kätmak —
 katun — t/d değişmesi, u/1 değişmesi (kadın - ka-
 dın, hatun)
 kavuk —
 kav —
 kavramak —
 kavrulmak —
 kavuşmak —
 kaya —

kayın —
 kaymak —
 kaynamak —
 kaynatmak —
 kaytarmak —
 kaz —
 kazganç — (g) düşmesi (kazanç)
 kazanmak — (g) düşmesi (kazanmak)
 kazılmak —
 kazımak —
 kazınmak —
 kazmak —
 keçe —
 keçi —
 keçik — k/g değişmesi (geçik - köprü, geçit)
 geçmek — k/g değişmesi (geçmek)
 keçitmek — k/g değişmesi ve faktitifleşme (geçirtmek)
 keçürtmek — k/g değişmesi, ü/i değişmesi (geçirtmek)
 kedgü — d/y ve ü/i değişmesi (keygi veya giygi - giysi)
 kedmek — k/g değişmesi ve d/y değişmesi (geymek)
 keğirmek — k/g ve g/ğ değişmesi (geğirmek)
 keklik —
 kekre —
 kelin — k/g değişmesi (gelin)
 keliş — k/g değişmesi (gelin)
 kelismek — k/g değişmesi (gelişmek)
 kelmek — k/g değişmesi (gelmek)
 kem — hastalık

kemi — k/g değişmesi — (gemi)
 kemürmek — ü/i değişmesi (kemirmek)
 ken (kend, kent) — doğu ülkelerinde şehre verilen ad.
 kenç — k/g değişmesi (genç)
 kend — d/t değişmesi (kent - şehir, kale)
 kent — şehir
 kepek —
 kepeklik —
 kerek — k/g değişmesi (gerek)
 kereklig — k/g değişmesi ve (g) düşmesi (gerekli)
 kerilmek — k/g (gerilmek)
 kermek — k/g (germek)
 kerpiç —
 kertik —
 kertilmek —
 kerü — k/g değişmesi ve ü/i değişmesi (geri)
 kesgü — g/k ve ü/i değişmesi (keski)
 kesilmek —
 kesişmek —
 kesmek —
 kestürmek — ü/i değişmesi (kestirmek)
 kevrek — k/g değişmesi (gevrek)
 kevsemek — k/g değişmesi (gevşemek)
 kevsək — k/g değişmesi (gevşek)
 kevsətmək — k/g değişmesi (gevşetmek)
 keyik — k/g değişmesi (geyik)
 kez — k/g değişmesi (gez)
 kez — süt ve un gibi şeylerin tencere dibinde yapışıp kalan parçaları, ipekli bir Çin kumaşı.
 kezmek — k/g değişmesi (gezmek)
 keç — k/g (geç)

keçe — k/g ve ç/c değişmesi (gece)
 kıl —
 kılıç —
 kılıçlamak —
 kılıçlanmak —
 kılık —
 kıl kudruk — d/y değişmesi (kıl kuyruk)
 kılma — (yapma, yapış)
 kılmak —
 kımız —
 kın —
 kınamak —
 kınatmak —
 kır —
 kırığı — g/ğ ve u/ı değişmesi (kırığı)
 kırk —
 kırkısmak —
 kırkmak —
 kırılanmak —
 kırmak —
 kırık — u/ı değişmesi (kırık)
 kıska — (g) düşmesi (kısa)
 kıskaç — g/k değişmesi (kıskaç)
 kısganmak — (kıskanmak)
 kısılmak —
 kısır —
 kısmak —
 kısarak —
 kısturmak — (kıstırmak)
 kış —
 kışlag — g/k değişmesi (kışlak)

kışlamak —
 kışlatmak —
 kışlık —
 kıyma —
 kıymak — sözden dönmek, kıymak.
 kıyturmak — u/ı iğrilemesine kestirmek
 kız —
 kızarmak —
 kızartmak —
 kızıl —
 küçük — i/ü değişmesi (küçük)
 küçük — küçük
 kim —
 kip —
 kir —
 kirmek — k/g (girilmek)
 kiriş —
 kirişmek — k/g değişmesi (girişmek)
 kirlenmek —
 kirmek — k/g değişmesi (girmek)
 kirpi —
 kirpik —
 kirpüklenmek — (kirpiklenmek)
 kirü — k/g, i/e ve ü/i değişikliği (geri)
 kişi —
 kişnemek —
 kitermek — k/g ve t/d değişikliği (gidermek)
 kitmek — k/g değişmesi (gitmek)
 kizlemek — k/g değişmesi (gizlemek)
 kizlenmek — k/g değişmesi (gizlenmek)
 kizletmek — k/g değişmesi (gizletmek)
 koç —

kodmak — d/y değişmesi (koymak)
 kokıtmak — ı/u değişmesi (kokutmak)
 kokmak —
 kol —
 kolaç — o/u değişmesi (kulaç)
 kolan —
 koltuk —
 koltuklamak —
 kondurmak —
 konmak —
 konşu — n/m değişmesi (komşu)
 konuk —
 konuklamak —
 konukluk —
 konum — yurt, konulan yer, konak
 kopmak —
 korıg — ı/u değişmesi ve g düşmesi (koru)
 korımak — (korumak)
 korkıtmak — (korkutmak)
 korkmak —
 korkulmak —
 korkunç —
 korkutmak —
 koşmak —
 koşug — g/k değişmesi (koşuk) —şiir—
 koşulmak —
 koturmak — u/a değişmesi (kotarmak)
 koturmuş — u/a (kotarmış)
 kova —
 kovuk —
 kovmak —
 koy —

koymak —
 koyu —
 koyun —
 köç — k/g değişmesi (göç)
 köçmek — k/g değişmesi (göçmek)
 köçürmek — k/g (göçürmek)
 kögermek — k/g ve g/ğ değişikliği (göğermek)
 kögüz — k/g, g/ğ değişikliği ve z/s değişikliği (gö-ğüs)
 kök — k/g değişikliği (gök)
 kök —
 köl — k/g değişikliği (göl)
 kömmek — k/g değişmesi (gömmek)
 kömtürmek — k/g ve t/d değişmesi (gömdürmek)
 kömür —
 kömürlük —
 kön — k/g değişikliği (gön)
 köprüg — (g) düşmesi (köprü)
 köpüg — köpük
 köpürmek —
 köpürtmek —
 körk — k/g değişikliği (görk-güzellik)
 körküg — k/g değişikliği ve (g) düşmesi (görklü-güzel)
 körmek — k/g değişikliği (görmek)
 körmüş — k/g ve i/ü değişikliği (görmüş)
 körpe —
 körük —
 körükleme —
 körünmek — k/g değişikliği (görünmek)
 körüş — k/g değişikliği (görüş)
 körüşmek — k/g değişikliği (görüşmek)

köt — k/g değişikliği (göt)
 kötürmek — k/g değişikliği (götürmek)
 köz — k/g değişmesi (göz)
 közler — k/g değişikliği (gözler)
 kubuz — u/o ve b/p değişmesi (kopuz)
 kuçak — ç/c değişmesi (kucak)
 kudruk — d/y değişmesi (kuyruk)
 kudurmak —
 kudug — d/y değişmesi ve (g) düşmesi (kuyu)
 kugu — g/ğ değişmesi (kuğu)
 kul —
 kula — kula renk
 kulaç —
 kulaçlamak —
 kulak —
 kulaklamak —
 kulaklıg — (g) düşmesi (kulaklı)
 kulavuz — u/ı değişmesi (kılavuz)
 kulun —
 kum —
 kunduz —
 kuram — mertebe, aşama
 kurbaka — (k) yumuşaması (kurbağa)
 kurgak — (g) düşmesi (kurak)
 kurgamak — (g) düşmesi ve a/u dönüşmesi (kuru-
 rumak)
 kurgu — zevzek, kararsız
 kurgu — kuracak
 kurguçı — g düşmesi ı/u dönüşmesi (kurucu)
 kurımak — ı/u değişmesi (kurumak)
 kurıtgan — ı/u dönüşmesi ve (g) düşmesi (kuru-
 tan)

kurıtmak — kurutmak
 kurmak —
 kurşanmak — (r) düşmesi (kuşanmak)
 kurşatmak — kuşatmak
 kurt —
 kurtulmak —
 kurug — (g) düşmesi (kuru)
 kurulmak —
 kurumak —
 kuruşmak —
 kurut — keş, çökelek
 kurutmak —
 kusmak —
 kuş —
 kuşlamak —
 kuşlatmak —
 kuşluk —
 kuşun — kurşun
 kut — uğur, baht, talih
 kutsuz — uğursuz, bahtsız, talihsiz
 kuvurmak — u/a dönüşmesi (kavurmak)
 kuyug — (g) düşmesi (kuyu)
 kuzgun —
 küç — k/g değişmesi (güç)
 küçlenmek — (güçlenmek)
 kül —
 külmek — k/g değişmesi (gülmek)
 kültürmek — (güldürmek) k/g ve t/d değişmesi
 külünç — k/g değişmesi (gülünç)
 külüşmek — (gülüşmek) k/g değişmesi
 kümüş — (gümüş) k/g değişmesi

kün — k/g değişmesi (gün)
 kündüz — (gündüz) k/g değişmesi
 künlük — k/g değişmesi (günlük)
 küp —
 küpe —
 küreşmek — k/g değişmesi (güreşmek)
 kürk —
 kütmek — k/g değişmesi (gütmek)
 küvenmek — k/g değişmesi (güvenmek)
 küvşek — k/g ve ü/e değişmesi (gevşek)
 küz — k/g değişmesi (güz)

M

mayılmak — m/b değişmesi (bayılmak)
 me —
 men — m/b değişmesi (ben)
 meng — m/b değişmesi ve (g) nin (n) içinde erimesi (ben-yüzdeki)
 mengiz — m/b değişmesi ng'nin (n) ye dönüşmesi (beniz)
 mengzemek — m/b değişmesi ve ng erimesi (benzemek)
 mengzetmek — m/b değişmesi ng erimesi (benzetmek)
 mingar — m/p değişmesi ve ng erimesi (pınar)
 ming — m/b değişmesi, ng nin (n) ye benzeşmesi (sayılardan bin)
 miz — m/b değişmesi (biz)
 munda — m/b değişmesi (bunda)

mung — m/b değişmesi ve ng nin (n) ye dönüşmesi (bun) sıkıntı

N

ne —
 nece — e/i değişmesi (nice)
 ne kerek — k/g değişmesi (ne gerek)
 nelik —
 neng — nen (nesne, şey)

O

oba —
 oçak — ç/c değişmesi (ocak)
 oçaklık yer — (ocaklık yer)
 odluk — d/y değişmesi (oyluk)
 oglak — g/ğ değişmesi (oğlak)
 oğlan — g/ğ değişmesi (oğlan)
 oğrag — o/u, g/ğ ve g/k değişmesi (uğrak)
 oğragan — (uğrayan)
 ogramak — (uğramak)
 oğraşmak — (uğraşmak)
 ogul — (oğul)
 ogur — (uğur)
 ok —
 okçu —
 okumak —
 okunmak —
 okıtmak — (okutmak)

ol —
 olgun —
 olturmak - oldurmak — «l» düşmesi (oturmak)
 oluk —
 on —
 onu —
 ongulmak — ng erimesi (onulmak)
 ordu —
 orgak — (g) düşmesi (orak)
 ortak —
 ortaklık —
 ortu — u/a değişmesi (orta)
 ortulamak — (ortalamak)
 osruk — (osuruk)
 osurgan —
 osurmak —
 ot —
 ot — t/d değişikliği (od - ateş)
 otag — g/ğ değişmesi (otağ)
 otlamak —
 otlanmak —
 otlug — (g) düşmesi (otlu)
 otra — (orta)
 ottuz — (otuz)
 otung — t/d ve ng değişmesi (odun)
 otungluk — (odunluk)
 oymak — oymak, yerleştirmek, sıkıştırmak
 oynamak —
 oynatmak —
 oyturmak — t/d değişikliği (oydurmak)
 oyulmak —
 oyun —

Ö

öç —
 öd — (zaman)
 öfke —
 ögey — ö/ü ve g/v değişmesi (üvey)
 ögmek — g/ğ değişmesi (ögmek)
 öğrenmek — (öğrenmek) g/ğ değişmesi olmuş
 öğretmek — g/ğ değişmesi (öğretmek)
 ögtürmek — g/ğ ve t/d değişmesi (öğdürmek)
 ögülme — g/ğ değişmesi (öğülme)
 ögünç — g/v değişmesi (övünç)
 ögünmek — g/ğ değişmesi (öğünmek)
 ögüt — g/ğ değişmesi (öğüt)
 ögütlemek — g/ğ değişikliği (öğütlemek)
 öksüz —
 öküz —
 öldürmek —
 ölmek —
 ölüğ — (g) düşmesi (ölü)
 ölüm —
 öng — ng erimesi (ön)
 öpmek —
 öptürmek —
 öpüş —
 öpüşmek —
 ördek —
 örge — urgan
 örmek —
 örtmek —
 örtülme —
 örtünmek —

örtüşmek —
 ötemek — t/d değişikliği (ödemek)
 ötmek —
 öttürmek —
 ötüğ — hikâye
 ötünç — t/d değişikliği (ödünç)
 öyle —
 öz —
 özlük —

P

pamuk —
 pars —
 pekmes — s/z değişikliği (pekmez)
 pişik — ı/i değişikliği (pişik)
 pis —
 porsuk —
 pus —
 pusmak —
 pusug — (g) düşmesi (pusu)
 pürçek — kâkül
 pürçeklenmek —

S

saban —
 sabanlamak —
 saç —
 saçılmak —

saçlanmak —
 saçmak —
 saçturmak — u/ı değişmesi
 sag — g/ğ değişmesi (sağ)
 sagdıç — g/ğ değişmesi (sağdıç)
 sagılmak — g/ğ değişmesi (sağılmak)
 sagım — g/ğ değişmesi (sağım)
 sagız — g/k değişikliği (sakız)
 sagmak — g/ğ değişikliği (sağmak)
 sag yag — sağ yağ (g/ğ değişikliği)
 sakal —
 sakınmak —
 sakız —
 saklanmak —
 sal —
 salmak —
 saman —
 samanlık — g/k değişikliği (samanlık)
 samursak — sarmısak
 san —
 sanmak —
 sanga — ng erimesi (sana)
 sap —
 sapanlamak —
 sapılmak —
 sapıtgan — daima sallayan
 saplamak —
 saplatmak —
 saplık —
 sapmak —

sarıg — (g) nin düşmesi (sarı)
 sarınmak —
 sarışmak —
 sarmaş —
 sarmaşmak —
 sarmaş — sarmaş
 sarmusak — u/ı değişmesi (sarmısak)
 sarnıç —
 satgan — (g) nin düşmesi (satan)
 satguç — (g) nin düşmesi, u/ı değişmesi ve ı/i
 değişmesi (ç) nin de yumuşaması sonucu bu
 kelime, «satıcı» olmuş
 satıklık — (g) düşmesi (satılık)
 satılmak —
 satmak —
 satturmak — u/ı değişmesi (sattırmak)
 sav — söz
 savaşmak —
 savcı —
 savurmak —
 savurtmak —
 sayıştırmak — u/ı değişikliği (sayıştırmak)
 sedrek — d/y değişikliği (seyrek)
 sedreşmek — d/y değişikliği (seyreşmek)
 segirtmek — g/ğ değişmesi (seğirtmek)
 sekiz —
 semiz —
 semizlik —
 semüz — ü/i değişikliği (semiz)
 sen —

sengil — e/i değişmesi ng erimesi (g) ye dönüş-
 mesi (siğil-siyil)
 sevinç —
 sevinmek —
 sevişmek —
 sevmek —
 sevünmek — ü/i değişikliği (sevinmek)
 sezinmek —
 sezikmek — sezmek
 sıdırmak — d/y değişmesi (sıyırmak)
 sıdırmak — d/y değişikliği (sıyırmak)
 sığınmak — g/ğ değişikliği (sığınmak)
 sığır — g/ğ değişikliği (sığır)
 sığırçık — sığırçık
 sıgmak — sığmak
 sıkılmak —
 sıkışmak —
 sıkmak —
 sıkturmak — u/ı değişikliği (sıktırmak)
 sın —
 sinamak —
 sır —
 sırlamak —
 sırt —
 sıruk — u/ı değişmesi (sırık)
 sış — s/ş ve ı/i değişmesi (şiş)
 sızlamak —
 sızlatmak —
 sızmak —
 sidük — ü/i değişikliği (sidik)
 sidmek — d/y değişmesi (siymek - işemek)
 sigil — g/y değişmesi (siyil)

silmek —
 silkinmek —
 sin —
 singek — ng erimesi (sinek)
 singir — ng erimesi (sinir)
 singirlenmek — ng erimesi (sinirlenmek)
 singmek — ng erimesi (sinmek) hazmetmek
 sirke —
 sirkelemek —
 sirkelenmek —
 siz —
 sizlenmek — saygı göstermek suretiyle hitap
 sizletmek — saygı için «siz» diyerek hitap etmek
 sogan — g/ğ değişmesi (soğan)
 soğumak — ı/u değişmesi (soğumak)
 soguk — g/ğ değişmesi (soğuk)
 soguklanmak — (soğuklanmak)
 sogukluk — (soğukluk)
 sokmak —
 sokturmak —
 sokulmak —
 sol —
 sol —
 soluşmak —
 sormak —
 sorturmak — t/d değişikliği (sordurmak)
 sorug — (g) düşmesi (soru)
 soymak —
 soyulmak —
 soyuşmak —
 sögmek — g/ğ değişmesi (sögmek)

sögtürmek — g/ğ ve t/d değişmesi (sögdürmek)
 sögüş — (sögüş) sövmek veya kebablık et
 sögüşmek — (sögüşmek)
 sögüt — (sögüt)
 sögütlük — (sögütlük)
 sökmek —
 söktürmek —
 sökülme —
 sömürge —
 sömürmek —
 sövlemek — v/y değişmesi (söylemek)
 söz —
 sözleşmek —
 suç —
 sunmak —
 sunuşmak — karşılıklı sunmak
 suv — (v) nin (u) içinde erimesi (su)
 suvaşmak — u/ı değişmesi (sıvaşmak)
 suvlanmak — (sulanmak)
 suvlatmak — (sulatmak)
 suvsatmak — (susatmak)
 süngü — (süngü)
 süngülemek — (süngülemek)
 süprülme —
 süpründi — d/t ve i/ü değişikliği (süprüntü)
 süpürge — ü/e değişikliği (süpürge)
 süpürmek —
 sürçmek —
 sürgüci — (g) düşmesi ve i/ü değişmesi (sürücü)
 sürmek —
 sürtmek —

sürtük —
 sürtülmek —
 sürtüşmek —
 sürüg — (g) düşmesi (sürü)
 sürülmek —
 sürünmek —
 süt —
 süvri — ü/i değişikliği (sivri)
 süzgün —
 süzme —
 süzmek —
 süzülme —

T

taban —
 tabanlamak —
 tag — t/d ve g/ğ değişmesi (dağ)
 takı — t/d ve k/h değişmesi, (1) nin incilmesi
 (dahi)
 takılmak —
 takır takır —
 takmak —
 takturmak — u/1 değişmesi (taktirmek)
 talak — t/d değişmesi (dalak)
 tamak — t/d değişmesi (damak)
 tamar — t/d değişmesi (damar)
 tan —
 tanuk — u/1 değişmesi (tanık)
 tanukluk — (tanıklık)
 tanuşmak — t/d ve u/1 değişmesi (danışmak)

tanutmak — u/1 değişmesi (tanıtmak)
 tapınmak —
 tapış —
 tapmak —
 tapug — u/1 değişmesi ve (g) düşmesi (tapı - tap-
 ma)
 tar — t/d değişmesi (dar)
 taralmak — t/d değişmesi (daralmak)
 taramak —
 taranmak —
 targak — (g) düşmesi (tarak)
 tarılag — (1) ve (g) lerin düşmesi (tarla)
 tarım —
 tartılmak —
 tartışmak —
 tatmak —
 taş —
 taşırnak —
 taşımak —
 taşlamak —
 taşlatmak —
 taşmak —
 taşra —
 tat —
 tatlıg — (g) düşmesi (tatlı)
 tavar — t/d değişikliği (davar)
 tavrak — t/d değişikliği (davrak - çabuk)
 tavrannak — t/d değişikliği (davranmak)
 tavramak — t/d değişikliği (davramak)
 tavrattma — t/d değişikliği (davratma)
 tavrattmak — t/d değişikliği (davratmak)

- tay —
 tayak — t/d değişikliği (dayak)
 tayaklanmak — t/d değişikliği (dayaklanmak)
 tayanmak — t/d değişikliği (dayanmak)
 tegin — t/d ve g/ğ değişikliği (değin)
 tegir — t/d ve g/ğ değişikliği (değir)
 tegirmen — t/d ve g/ğ değişikliği (değirmen)
 teğiş — t/d ve g/ğ değişikliği (değiş)
 tegme — t/d ve g/ğ değişikliği (değme)
 tegmek — t/d ve g/ğ değişikliği (değmek)
 tegül — t/d ve g/ğ değişikliği, ü/i değişikliği (de-
 ğil)
 tek — (tek)
 teke —
 tekne —
 telik — t/d değişikliği (delik)
 telinmek — t/d değişikliği (delinmek)
 telmek — t/d değişikliği (delmek)
 temür — t/d ve ü/i değişikliği (demir)
 temürcü — t/d ve ü/i değişikliği (demirci)
 temür kazgnuk — t/d, ü/i değişikliği ve gn düşmesi
 (demir kazık)
 temürlük — t/d ve ü/i değişikliği (demirlik)
 ten —
 tene — t/d ve e/a değişikliği (dane veya tane)
 teng — t/d değişikliği (denk) g'nin (k) ye dö-
 nüşmesi de var.
 tengiz — t/d değişmesi ve (g) nin (n) de erimesi
 (deniz)
 tengri — e/a ve i/ı değişmesi (Tanrı)

- tengri — t/d değişikliği ve (ng) nin (ğ) ye yakla-
 ması sonucu bu kelime, «değri-değrimi-değir-
 men» şekillerine girerek günümüze kadar gel-
 miştir. Gök, sema demektir.
 tepilmek —
 tepinmek —
 tepişmek —
 tepmek —
 tepreşmek — t/d değişikliği (depreşmek)
 tepretmek — t/d değişikliği (depretmek)
 ter —
 teri — t/d değişikliği (deri)
 tering — t/d değişikliği ve (g) nin (n) içinde eri-
 mesi (derin)
 terlemek —
 terlenmek —
 terletmek —
 ters —
 teşilmek — t/d değişikliği (deşilmek)
 teve — t/d değişikliği (deve)
 tezek —
 temek — t/d değişikliği (demek)
 temin — t/d değişikliği (demin)
 terig — t/d değişikliği (derik-derilmiş)
 terilmek — t/d değişikliği (derilmek)
 termek — t/d değişikliği (dermek)
 ternek — t/d değişikliği (dernek)
 tıklamak —
 tıkmak —
 tıkışmak —

tıkma —
 tıkmak —
 tıkturmak — u/ı değişikliği (tıktırmak)
 til — t/d değişikliği (dil)
 tın —
 tınma —
 tınmak —
 tırmalmak —
 tırngak — (g) nin (n) içinde erimesi (tırnak)
 tış — t/d değişikliği (dış)
 tış — t/d ve ı/i değişikliği (diş)
 tışı — t/d ve ı/i değişikliği (dişi)
 tışlatmak — t/d, ı/i ve a/e değişikliği (dişletmek)
 tiken — t/d değişikliği (diken)
 tikilmek — t/d değişikliği (dikilmek)
 tikken — t/d değişikliği (diken)
 tikmek — t/d değişikliği (dikmek)
 tiktürmek — t/d ve ü/i değişikliği (diktirmek)
 tilek — t/d değişikliği (dilek)
 tilemek — t/d değişikliği (dilemek)
 tilenmek — t/d değişikliği (dilenmek)
 tiletmek — t/d değişikliği (diletmek)
 tilim — t/d değişikliği (dilim)
 tilki —
 tilmek — t/d değişikliği (dilmek)
 timek — t/d ve i/e değişikliği (demek)
 tinglemek — t/d değişikliği ve (g) nin (n) içinde
 erimesi (dinlemek)
 tirek — t/d değişikliği (direk)
 tireklik — t/d değişikliği (direklik)

tirenmek — t/d değişikliği (direnmek)
 tirilmek — t/d değişmesi (dirilmek)
 tirsgek — t/d değişikliği ve (g) düşmesi (dirsek)
 tişi — t/d değişikliği (dişi)
 tişlemek — t/d değişikliği (dişlemek)
 tişlenmek — t/d değişikliği (dişlenmek)
 titinmek — t/d değişikliği (didinmek)
 titreşmek —
 tiz — yüksek yer
 tiz — t/d değişikliği (diz)
 tizgin — t/d değişikliği (dizgin)
 tizig — t/d değişikliği ve (g) düşmesi (dizi)
 tizilmek — t/d değişikliği (dizilmek)
 tizim — t/d değişikliği (dizim) dizi
 tizinmek — t/d değişikliği (dizinmek)
 tizişmek — t/d değişikliği (dizişmek)
 tizlemek — t/d değişikliği (dizlemek-dizle ezmek)
 tizmek — t/d değişikliği (dizmek)
 todgurgan — t/d, d/y değişikliği ve (g) düşmesi
 (doygurgan)
 todgurmak — t/d, d/y değişikliği ve (g) düşmesi
 (doyurmak)
 todgurtmak — t/d, d/y değişikliği ve (g) düşmesi
 (doyurtmak)
 todmak — t/d, d/y değişikliği (doymak)
 todurgan — t/d ve d/y değişikliği (toyurgan)
 todurmak — t/d ve d/y değişikliği (doyurmak)
 togmak — t/d değişikliği (doğmak)
 togragan — t/d değişikliği (g) yumuşaması (doğ-
 rayan)

- tongmak — t/d değişikliği ve ng erimesi (donmak)
 tonguz — t/d değişikliği ve n/m dönüşmesi (domuz)
 top —
 topık — 1/u değişikliği (topuk)
 toprak —
 torug — t/d değişikliği ve (g) düşmesi (doru)
 tosun —
 tovil — t/d, o/a ve 1/u değişikliği (davul)
 toymak — t/d değişikliği (doymak)
 toz —
 tozıtmak — 1/u değişikliği (tozutmak)
 tozmak —
 tögmek — t/d ve g/ğ değişikliği (dögmek)
 töğüşmek — t/d ve g/ğ değişikliği (döğüşmek)
 tökmek — t/d değişikliği (dökmek)
 töktürmek — t/d değişikliği (döktürmek)
 tökülme — t/d değişikliği (dökülme)
 töl — t/d değişikliği (döl)
 tönmek — t/d değişikliği (dönmek)
 tönğdermek — t/d değişikliği ve ng erimesi (dön-
 dermek)
 törpig — i/ü değişikliği ve (g) düşmesi (törpü)
 törpülme —
 tört — t/d değişikliği (dört)
 törü — ü/e değişmesi (töre-nizam, görenek, âdet)
 törüme — ö/ü ve ü/e değişikliği (türeme)
 törütme — ö/ü ve ü/e değişikliği (türetme)
 tös — t/d değişikliği (dös)
 tösök — t/d değişikliği (dösök)
 tösöklik — t/d değişikliği (dösöklik)
 tösökme — t/d değişikliği (dösökme)

- tösönmek — t/d değişikliği (dösönmek)
 tösötmek — t/d değişikliği (dösötmek)
 tuç — tunç
 tul — t/d değişikliği (dul)
 tuman — t/d değişikliği (duman)
 turduki — t/d, k/ğ ve 1/u değişmesi (durduğu)
 turdaçı — daçı gelecek zaman ekinin değişmesi
 sonucu bu t/d değişikliğine de uğrayarak (du-
 racak) oldu.
 turguçı — t/d değişikliği, (g) düşmesi ve 1/u ses
 uyumu (durucu)
 turgurmak — t/d değişikliği (durdurmak)
 turkun — t/d değişikliği ve k/g dönüşmesi (dur-
 gun)
 turmak — t/d değişikliği (durmak)
 turna —
 turuçı — t/d, ç/c ve 1/u değişikliği (durucu)
 turuglamak — t/d değişikliği (duruklamak)
 turukluk — t/d değişikliği (durukluk)
 turum — t/d değişikliği (durum)
 turuşmak — t/d değişikliği (duruşmak)
 tuş — denk, öğür, benzer, karşı, toka
 tuşlamak — hizasına, karşısına durmak
 tuşlatmak — karşısına gelecek şekilde durdurmak
 tuş kılmak — kavuşmak, inmek
 tutgan — (g) düşmesi (tutan)
 tutguçı — (g) düşmesi, ç/c ve 1/u değişikliği (tu-
 tucu)
 tutgun — g/g değişikliği (tutkun)
 tutmak —
 tutturmak —
 tuzlamak —

tuzlatmak —
 tuzlug — (g) düşmesi (tuzlu)
 tü — tüy
 tüb — t/d, ü/i ve b/p değişikliği (dip)
 tügme — t/d ve g/ğ değişikliği (dügme)
 tügmek — t/d ve g/ğ değişikliği (dügme - düğüm-
 lemek)
 tügmelemek — t/d ve g/ğ değişikliği (dügmele-
 mek)
 tügün — t/d, g/ğ ve n/m değişikliği (dügüm)
 tükenmek —
 tüketmek —
 tümen —
 tün — gece
 tünek —
 tünemek —
 tünetmek —
 tungür — t/d değişmesi ve ng erimesi (dünür)
 tüp — t/d ve ü/i değişikliği (dip)
 tüpi — ü/i değişikliği (tipi)
 tüplemek — t/d ve ü/i değişikliği (diplemek)
 Türklemek — Türklerden saymak
 türlüğ — (g) düşmesi (türlü)
 türmek — t/d değişikliği (dürmek)
 türülmek — t/d değişikliği (dürülmek)
 türütmek — ü/e değişikliği (türetmek)
 tüş — t/d değişikliği (düş)
 tüşmek — t/d değişikliği (düşmek)
 tüşük — t/d değişikliği (düşük)
 tüşürmek — t/d değişikliği (düşürmek)
 tütün —
 tüz — t/d değişikliği (düz)

tüz — halk, asıl, kök, soy-sop,
 tüzelmek — t/d değişikliği (düzelmek)
 tüzmek — t/d değişikliği (düzmek - düzeltmek)
 tüzülmek — t/d ve ü/e değişikliği (düzelmek)

U

uç —
 uça — ç/c değişikliği (uca)
 uçguk — (g) düşmesi (uçuk)
 uçlanmak —
 uçmak —
 uçun — u/i değişmesi (için)
 uçurgan — (g) düşmesi (uçuran)
 uçurmak —
 uçuz — ç/c ucuz
 uçuzlamak — ç/c değişikliği (ucuzlamak)
 uçuzluk — ç/c değişmesi (ucuzluk)
 udgarmak — d/y değişikliği ve (g) düşmesi (uyar-
 mak)
 udıklamak — d/y ve 1/u değişikliği (uyuklamak)
 udımak — d/y ve 1/u değişikliği (uyumak)
 udışmak — d/y ve 1/u değişikliği (uyuşmak)
 uditgan — d/y, 1/u değişikliği ve (g) düşmesi (uyu-
 tan)
 uditmak — d/y ve 1/u değişikliği (uyutmak)
 uduklamak — d/y değişikliği (uyuklamak)
 udumak — d/y değişikliği (uyumak)
 udunmak — d/y değişmesi (uyunmak)
 uduşmak — d/y değişmesi (uyuz)
 uduzlug — d/y değişmesi ve g düşmesi (uyuzlu)

ulag — g/k değişmesi (ulak)
 ulamak —
 ulanmak —
 ulaşmak —
 ulatmak —
 ulmak — 1/u değişmesi (ulumak)
 ulışmak — 1/u değişmesi (uluşmak)
 ulıtmak — 1/u değişmesi (ulutmak)
 ulug — (g) düşmesi (ulu)
 uluglamak — (g) düşmesi (ululamak)
 ulugluk — (g) düşmesi (ululuk)
 umdurmak —
 ummak —
 umulmak —
 un —
 unamak — razı olmak (u/o değişmesi - onamak)
 unatmak — u/o değişmesi (onatmak)
 unıtgan — 1/u değişmesi ve g/k dönüşmesi (unut-
 kan)
 unıtmak — 1/u değişmesi (unutmak)
 unıtmuş — 1/u değişmesi (unutmuş)
 uran — vuran
 urdı — (v) ilâvesi ve 1/u değişikliği (urdu-vurdu)
 urışmak — (vuruşmak)
 urmak — (vurmak)
 urug — dövüş, vuruş
 urulmak — vurulmak
 urunmak — vurunmak
 uruş — vuruş
 uruşmak — vuruşmak
 us —
 uslanmak —

usmak —
 uş —
 uşak —
 uşaklık —
 utanç —
 utanmak —
 uvmak —
 uymak —
 uz —
 uzak —
 uzaklık —
 uzatmak —
 uzlanmak — ustalaşmak
 uzluk —
 uzmak — başkasından ileri geçmek
 uzun —
 uzutgan — u/a değişmesi ve (g) düşmesi (uzatan)
 uzutmak — u/a değişmesi ve (g) düşmesi (uzat-
 mak)

Ü

üç —
 üçgil — üçgen
 üçlenmek —
 üçünç — üçüncü
 üdrek — d/y değişmesi ve (y) nin de erimesi
 (ürek-üreyen)
 üdremek — d/y değişmesi ve (y) nin de erimesi
 (üremek)
 üdreşmek — d/y değişmesi ve (y) nin erimesi

(üreşmek)
 ülemek — dağıtmak, yaymak
 üleşmek —
 ülker —
 ülkü —
 ülüş — pay
 ün —
 ündermek — (çağırarak)
 ündeşmek —
 ürpermek —
 üstün —
 üşüme —
 üşütmek —
 ütimek — ütülemek
 ütük — (k) düşmesi (ütü)
 ütölmek — ütölenmek, yanmak
 üv — ü/e değişmesi (ev)
 üz — ü/ö değişmesi (öz)
 üzelmek — yorulmak
 üzlünmek — üzölmek, kopmak
 üztürmek — t/d değişmesi (üzdürmek)
 üzöklük — kesilmek
 üzölgün — (g) düşmesi (üzölen)
 üzölmek —
 üzüm —
 üzömlenmek —

Y

ya — ok, yay
 yadag — d/y değişmesi ve (g) düşmesi (yaya)
 yadıklık — d/y değişmesi ve (g) düşmesi (yayıklı)

yadılmak — d/y değişmesi (yayılmak)
 yadım — d/y değişmesi (yayım)
 yadmak — d/y değişmesi (yaymak)
 yadturmak — d/y, t/d ve u/ı değişmesi (yaydır-
 mak)
 yafaş — f/v değişmesi (yavaş)
 yafuz — f/v değişmesi (yavuz)
 yag — g/ğ değişmesi (yağ)
 yagız — g/ğ değişmesi (yağız)
 yağlamak — g/ğ değişmesi (yağlamak)
 yağlanmak — (yağlanmak)
 yağlatmak — yağlatmak
 yağlıg — g/ğ değişmesi ve (g) düşmesi (yağlı)
 yağmak — yağmak
 yağmalanmak — yağmalanmak
 yağmur — yağmur
 yagurtmak — g/ğ, t/d ve u/ı değişmesi (yağdır-
 mak)
 yahşı — iyi, güzel
 yak — çanak ve kap bulaşığı
 yaka —
 yakıg — (g) düşmesi (yakı)
 yakılmak —
 yakın —
 yakmak —
 yakturmak — u/ı değişikliği (yaktırmak)
 yalgamak — (g) düşmesi (yalamak)
 yalgan — (g) düşmesi (yalan)
 yalganmak — (g) düşmesi (yalanmak)
 yalgatmak — (g) düşmesi (yalatmak)
 yalvarmak —
 yamag — (g) düşmesi (yama)

yamağlıg — (g) lerin düşmesi (yamalı)
 yamalmak — yamanmak
 yamamak —
 yaman —
 yamanmak —
 yamaşmak —
 yan —
 yana — yine, gene
 yanmak —
 yanut — u/ı değışmesi (yanıt-karşılık, cevap)
 yanga — yan, taraf
 yangak — her şeyin yanı
 yangı — a/e değışmesi ng erimesi (yeni)
 yangılamak — yenilemek
 yangılğan — yanılğan
 yangku — ng erimesi ve u/ı değışmesi (yankı)
 yangkulamak — yankılamak
 yangşak — geveze (yanşak)
 yapışmak —
 yapmak —
 yapturmak — u/ı değışmesi (yaptırmak)
 yapuşğan — u/ı ve g/k değışmesi (yapışkan)
 yapuşmak — u/ı değışmesi (yapışmak)
 yar —
 yarag — yarık, gedik, fırsat, imkân.
 yaramak —
 yaranmak —
 yaraşmak —
 yaratğan — g/k değışmesi (yaratkan)
 yaratğan — (g) düşmesi (yaratın)
 yaratmak —
 yarık —

yarılmak —
 yarım —
 yarımlemek —
 yarımlemek —
 yarın —
 yarısı — 1/a değışmesi (yarasa)
 yariş —
 yarişmak —
 yarma —
 yarmak —
 yarturmak — t/d ve u/ı değışmesi (yardırmak)
 yaruk — u/ı değışmesi (yarık)
 yas — ölüm, helâk
 yası — yassı, enli
 yasılamak — yassılamak
 yastamak —
 yastuk — u/ı değışmesi (yastık)
 yasul — u/ı değışmesi (yasıl-yassı, yayvan)
 yaş —
 yaşamak —
 yaşarmak — a/e değışmesi (yeşermek)
 yaşartmak — a/e değışmesi (yeşertmek)
 yaşıl — a/e değışmesi (yeşil)
 yaşlıg — (g) düşmesi (yaşlı)
 yat — yabancı
 yatmak —
 yavaş —
 yavaşlamak —
 yavğan — (g) düşmesi (yavan)
 yavuz —
 yayılğan — (g) düşmesi (yayılan)
 yayılmak —

yaylag — (g) düşmesi (yayla)
 yaylamak —
 yaylatmak —
 yaz —
 yazıgıcı — (g) düşmesi ve ç/c değişmesi (yazıcı)
 yazlatmak —
 yazmak — şaşmak, yanılmak.
 yazuk — u/i değişmesi (yazık)
 yeg — g/ğ değişmesi (yeğ)
 yel — cin, cin çarpması
 yelpirmek — rüzgâr esmek
 yem — otlarla birlikte kullanılır, hayvan yemi.
 yemek —
 yemet — (y) düşmesi ve m/v değişmesi (evet)
 yemiş —
 ye mü? — (y) düşmesi ve ü/i değişmesi (e mi?)
 yenig — yeğni, hafif
 yengeç —
 yenge —
 yengi — ng erimesi (yeni)
 yengmek — ng erimesi (yenmek)
 yerdeş — aynı şehirde oturan
 yer —
 yere —
 yergü — ü/i değişmesi (yergi) hakir, yerilmiş
 yermek —
 yetigen — yıldızlar için kullanılır (yedi kardeş)
 yetti — t/d değişmesi (yedi)
 yetişmek —
 yetmek —
 yığaç — (y) nın (a) ya dönüşmesi (ağaç)
 yığaçlamak — ağaçlamak

yığaçlık — ağaçlık
 yığılgan — g/ğ değişmesi ve (g) düşmesi (yığılan)
 yığın — g/ğ değişmesi (yığın)
 yığılmak — g/ğ değişmesi (yığılmak)
 yığım — g/ğ değişmesi (yığım-yığın)
 yığınmak — g/ğ değişmesi (yığınmak)
 yığın — g/ğ değişmesi (yığın) küme, yığılmış
 yıgmak — g/ğ değişmesi (yıgmak)
 yıgturmak — g/ğ, t/d ve u/ı değişmesi (yığdır-
 mak)
 yıkılğan —
 yıkılmak —
 yıkışmak —
 yıkmak —
 yıkturmak — u/ı değişmesi (yıktırmak)
 yılan —
 yılıg — (y) düşmesi ve g/k değişmesi (ılık)
 yılımak — ılmak
 yılışmak — ılışmak
 yılı —
 yın — (y) düşmesi ve ı/i değişmesi (in)
 yıp — (y) düşmesi ve ı/i değişmesi (ip)
 yıplatmak — ipletmek
 yır — koşma, türkü
 yırak — (y) düşmesi (ırak)
 yıraklamak — ıraklaştırmak
 yıraklık — ıraklık
 yırtılmak —
 yırtışmak —
 yırtmak —
 yiçi — terzi
 yiğ — (y) düşmesi (iğ)

yigde — (y) düşmesi ve g/ğ değişmesi (iğde)
 yigirme (yigirmi) — (g) düşmesi ve e/i değişmesi
 (yirmi)
 yigit — g/ğ değişmesi (yiğit)
 yigitlik — yiğitlik
 yigne — (y) düşmesi ve g/ğ değişmesi (iğne)
 yık — k/ğ değişmesi (yiğ) (y) düşmesi (iğ)
 yigte — (y) düşmesi, y/ğ değişmesi, t/d değişmesi
 (iğde)
 yilik — (y) düşmesi ve i/ı değişmesi (ılık)
 yiliklig — ılıklık
 yin — insan bedeni, tüy, koyun pisliği, hayvan ini.
 yin — (y) düşmesi (in)
 yinçü — (y) düşmesi, ç/c ve ü/i değişmesi (inci)
 yinçe — (y) düşmesi, ç/c değişmesi ve (g) düş-
 mesi (ince)
 yirmek — i/e değişmesi (yermek)
 yitik —
 yitmek —
 yittürmek — ü/i değişmesi (yitirmek)
 yitük — ü/i değişmesi (yitik)
 yitürmek — ü/i değişmesi (yitirmek)
 yogun — g/ğ değişmesi (yoğun)
 yogurkan — g/ğ değişmesi (yoğurkan)
 yogurmak — g/ğ değişmesi (yoğurmak)
 yok —
 yokaru — o/u ve u/ı değişmesi (yukarı)
 yol —
 yolmak —
 yolsuz —
 yolunmak —
 yoluşmak —

yonulmak —
 yonumak — yonmak
 yorınca — yonca
 yoringça — yonca
 yoritmak — yürütmek
 yöre —
 yukaru — u/ı değişmesi (yukarı)
 yular —
 yularlamak —
 yularlanmak —
 yularlıg — (g) düşmesi (yularlı)
 yulduz — u/ı değişmesi (yıldız)
 yumak — yıkamak
 yungak — (g) düşmesi (yumak)
 yungaklanmak — (g) düşmesi (yumaklanmak)
 yummak —
 yumşak —
 yumşaklanmak —
 yumşamak —
 yumşatmak —
 yumulgan —
 yumulmak —
 yumurtga — (g) düşmesi (yumurta)
 yunmak —
 yung — u/ü değişmesi ng erimesi (yün)
 yupka — p/f değişmesi (yufka)
 yurt —
 yuş — a/u değişmesi (yaş)
 yuşul — yeşil
 yutmak —
 yutturmak —
 yuvalmak — yuvarlanmak

yuvga — v/f değişmesi (yufka)
 yügrük — (g) düşmesi (yürük)
 yük —
 yüklemek —
 yükletmek —
 yüksek —
 yüksetmek — yükseltmek
 yüksük —
 yümmek — (göz) yummak
 yümtürmek — yumdurmak
 yümülgen — yumulan
 yümülmek — yumulmak
 yüng — ng erimesi (yün)
 yüre — ü/ö değişmesi (yöre)
 yürek —
 yüreklenmek —
 yüreklig — (g) düşmesi (yürekli)
 yüz —
 yüzlenmek —
 yüzlüg — (g) düşmesi (yüzlü)
 yüzmek —
 yüzmek —
 yüztürmek — t/d değişikliği (yüzdürmek)
 yüzük —

VII

 DİVAN-I LÛGAT-İT TÜRK'E GÖRE
 TÜRK DİLİ VE TÜRK DİLBİLGİSİ
Genel Bilgi:

Divan-ı Lûgat-it Türk, adından da anlaşılacağı gibi sadece o zamanki Türk dili ve Türk dili şivelerinin bir lûgatı olmayıp, o devrin Türk kültür ve edebiyatını temsil eden emsalsiz bir hazinedir. Aslında Araplara Türk dili'ni öğretmek amacıyla kaleme alınmış olan Divan-ı Lûgat-it Türk, o günkü kullanılan Türkçe kelimelerin yüzde yetmişini içerisine almaktadır. Kelimeler Arap sistemine göre sınıflandırılmıştır. Arapça kelimelerin kalıpları olan sülâsî, rübâî, hümâsî sınıflandırmasına, Türkçe kelimeleri de uydurmaya çalışmış, kelimeleri belirli bölümlerde toplamıştır. Konunun durumuna uygun olarak o zamanki Türk dili şivelerinin fonetik (ses bilgisi) ve morfolojik (şekil bilgisi) durumuna da temas edilmiştir.

Arapça kelimeler nasıl kök olarak sülâsî, rübâî ve hümâsî diye, «üçlü», «dörtlü» ve «beşli» gruplara ayrılıyorsa, Kaşgârlı Mahmud da eserin-

de, Türkçe kelimeleri, içerisinde geçen sessiz harflere göre, «üçlü», «dörtlü» ve «beşli» diye gruplara ayırmıştır. Arapçada kelimelerin belirli vezinleri olan fa'l, fi'l, fu'l, faal, fial, fa'let, fu'let fiâl... v.b. gibi kalıplara sokulması gibi Türkçe kelimeleri de kalıplara sokup seslendirerek, Arapların kulaklarının ve gözlerinin alışmış bulunduğu kelime mimarisine uydurmaya çalışmıştır.

Türk dili, milattan çok öncelere dayanan bir geçmişe olan, köklü ve ahenkli bir dildir. Kaşgârlı Mahmud, Divan-ı Lûgat-it Türk adlı eserinde, Türkçe kelimelerin ahengini belirtmek için, Arapçadaki «sükûn», «hareke», «med» ve «teşdîd»den istifade etmiş, böylelikle Türkçe kelimelerin ahengini yazıda belirtmeye çalışmıştır. Türk dili'ndeki bazı sesler Arap imlâsında yoktur. Daha doğrusu, Arap harfleriyle bu sesleri yazıya geçirmek imkânsızdır. Kaşgârlı Mahmud bu durumu da Arap harflerini değişik şekillerde, bazan aynı harfi iki defa kullanmak suretiyle karşılamaya çalışmıştır.

Divan-ı Lûgat-it Türk'de, bütün bunlara rağmen, yine de Arap imlâsına değil, Türk dili imlâ kaidelerine uymaya çalışılmış ve Türkçe 'kelimelerin telaffuzuna sadık kalınmıştır.

Prof. Ahmed Caferoğlu «Kaşgârlı Mahmud» adlı eserinde şöyle demektedir:

«Bütün bunların yanında Kaşgârlı, Türk dili ve şivelerine mahsus yeni bir metod veya sistem de kurabilirdi. Fakat Araplara Türkçe'nin öğretilmesindeki kolaylığı temin maksadıyla, mensubu bulunduğu mektepten ayrılmamayı faydalı bulmuştur.»

Kelime zenginliği bakımından Divan-ı Lûgat-it Türk oldukça kıymetlidir. Kaşgârlı bu kelimeleri ve kelimelerle ilgili misalleri, sadece halk ağzından toplamakla kalmamış, bir kısmını o devrin klâsik Türkçesiyle konuşan ve yazan topluluklar arasından da toplamıştır. Yazar eserine malzeme toplamak için kendi çevresindeki Türk boyları arasında dolaşırken, sadece kelime ve kelimelerle ilgili misaller toplamakla kalmamış, o Türk boyunun şive özellikleriyle de ilgilenmiş, diyalektik malzemeler de derlemiştir. Ancak eserin bütün Türk şivelerini içerisine aldığı, bütün Türk şiveleriyle ilgili misaller verdiği söyleniyorsa da, yazarın bulunduğu yere çok uzak olan Türk şiveleriyle ilgili, Divan-ı Lûgat-it Türk'de çok az malzeme vardır veya hiç yoktur. Meselâ Kaşgâr ve Balasagun'a uzak olan yurtlarda oturan Türk boyları ile ilgili malzeme çok azdır. Müslüman olan Türk boyları ve onların şiveleri ile ilgili bol bilgi verdiği halde, Müslüman olmayan Türk boyları ve onların şiveleri ile ilgili malûmat azdır.

Kaşgârlı Mahmud eserinde; «*Hemen bütün Türk boylarının dillerini, kafiyelerini elde ettim, yalnız terkedilmiş kelimeleri bu kitaba almadım*» demektedir. Bu ifadeden çıkan sonuç, kendisinin Türkçe olarak kabul etmediği kelimelere eserinde yer vermediğidir. Bu konuda işaret edilmesi gereken bir diğer husus da, Türkçe olmayan, Türk dili'ne sonradan girmiş bulunan bir kısım kelimelerin Türkçe kabul edilerek esere alınıp malzeme olarak kullanıldığıdır.

Kaşgârlı Mahmud'un Türk dili ve Türk dilbil-

gisi ile ilgili asıl eseri, maalesef halen elimize geçmeyen, yalnız kendi ifadesinden yazdığını öğrendiğimiz «*Kitabü Cevahiri'n-nahvi Fî Lûgat-it Türk*» adlı eseridir.

Divan-ı Lûgat-it Türk, XI. yüzyıl Türkçesini belirli bir sınıflandırmaya tâbî tutmuştur:

«*En doğru ve açık olan Türk dili şivesi, bir dil (yalnız Türkçe) bilen ve büyük şehirlerde yaşamayan, İranlılarla karışmayan, yabancı ülkelerle teması olmayan Türk topluluklarının şivesidir. İki dil bilen, büyük topluluklarda yaşayan, yabancılarla teması olan Türk topluluklarının şivesi bozuktur.*

Cabarkalar'ın dili bilinmemektedir. Çin ve Macin toplumunun kendilerine has dilleri vardır. Şehirli Türkçe'yi bilir ve yazıda Türkçeyi kullanır. Tübü ve Hotanlılar'ın kendi dilleri vardır. Türkçeyi iyi konuşamazlar. Uygurların aralarında kullandıkları özel bir ağızları vardır. 24 harflik bir yazıları vardır. Çumullar'ın, Kay, Yabaku, Tatar, Basmullar'ın kendi aralarında kullandıkları şiveleri vardır. Yalnız bunlar Türkçeyi de çok iyi konuşurlar. Kırgız, Kıpçak, Oğuz, Tuhsı, Yağma, Çigil... v.b. yalnız bir şivesi vardır. Peçenek ve Bulgar boylarının şivesi Türkçedir, yalnız yabancılarla fazla temasları olduğundan bazı kelimeler tahrif edilmiştir...»

Yazar Türk şiveslerini, böylece uzun bir şekilde sınıflandırmaya tâbî tuttukten sonra, bu şiveslerin kullanılış sahası ve edebî kabiliyetleri üzerinde durmaya çalışmıştır. Türk şiveslerinin en ko-

layı, en doğrusu, en zarifi v.b. şeklinde bir sınıflandırma daha yapmıştır. Buna göre:

Oğuz şivesi Türk şivesi içerisinde en kolay olanıdır.

Kullanılış bakımından *en doğrusu ise Tuhsı ve Yağma boylarının konuştuğu şivedir.*

En güzeli ve zarifi de Hakaniye Türkçesi'dir.

Yazar coğrafi saha bakımından da Türkçe'yi ele alır ve «Uygurlar'a kadar olan yerlerde, İla, İrtiş, Yamar ve İtil ırmakları boyunca oturan Türk topluluklarının kullandığı şive de doğru Türkçedir» der.

Türk şiveslerinden bazılarına ait divandaki kelime adetlerini sıralayacak olursak;

Türk adıyla bahsedilen kelimeler 12'dir.

Oğuz şivesine ait kelimeler takriben 185'dir.

Kıpçak şivesine ait kelimeler 45'dir.

Argu şivesine ait kelimeler 87'dir.

Suvar şivesine ait kelimeler 4'dür.

Yağma şivesine ait kelimeler 23'dür.

Tuhsı şivesine ait kelimeler 7'dir.

Yabaku şivesine ait kelimeler 2'dir.

Kay şivesine ait kelimeler 2'dir.

Çumul şivesine ait kelimeler 39'dur.

Çigil, Bulgar, Hotan ve Kencekilere ait kelimeler ise takriben 57'dir.

Kaşgârlı Mahmud eserinde en çok Hakaniye ve Oğuz Türkçeleri üzerinde durur. Hakaniye Türkçesini en zarif ve açık Türk şivesi olarak vasıflandırırken bu şiveyi Hakaniye şehzadelerinin ve onlara tâbî bulunanların kullandığı Türkçe olarak

anlatır. Eserden anlaşıldığına göre Hakaniye Türkçesi o devir Karahanlı Devleti'nin resmî dili ve Karahanlıların yaygın buldukları bölgenin edebî dilidir. Kaşgâr, Balasagun gibi büyük şehirlerde ve Çigil, Yağma, Uygur ve Karluk Türkleri arasında kullanılan dil Hakaniye Türkçesidir.

Kaşgârlı Mahmud'un eserinde, Türk şivelerinin en kolayı diye vasıflandırdığı Oğuz Türkçesine gelince; Hakaniye Türkçesi'nin karşısında ikinci edebî Türkçe olarak gösterilen Oğuz Türkçesi, Oğuz, Kıpçak, Yemek, Peçenek, Bulgar Türklerinin dilidir. Kaşgârlıya göre Oğuzlar İranlılar'la fazla münasebette buldukları için birçok Türkçe kelimenin yerine Farsça kelime kullanmaya başlamışlardır.

Divan-ı Lûgat-it Türk'de Oğuzlar'a oldukça fazla yer verilmiştir. Oğuz Türkçesi'yle ilgili, yukarıda söylediğimiz gibi 185 kelime Divan'a girmiştir. Bu durum, Hakaniye Türkçesi'nden sonra en çok Oğuz Türkçesi'ne önem verildiğini gösterir.

Kaşgârlı'nın bu iki şive üzerinde bu kadar fazla durması boşuna değildir. Çünkü daha sonra Oğuz Türkçesi «*Batı Türkçesi*»ni, Hakaniye Türkçesi de «*Çağatay Türkçesi*»ni meydana getirmiştir.

Kaşgârlı Mahmud Türk dili şivelerini inceleyip, aralarındaki farklılıkları belirtmeye çalışırken, şiveler arasında, kelimelerdeki harf değişiklikleri üzerinde de durmuştur. Meselâ; Hakaniye Türkçesinde «y» ile başlayan birçok kelime, Oğuz Türkçesinde «ÿ» atılarak kullanılmıştır. Bazan Oğuz

ve Kıpçaklar'da «y» sesi «c» sesi ile karşılanmıştır.

Argular'da kelime ortasındaki bazı «y» sesleri «n» sesine çevrilmiştir.

Oğuz ve Kıpçaklar'da kelime başındaki «m» sesi «b» ye çevrilmiştir. Baştaki ve sondaki bazı «t» sesleri Oğuz Türkçesi'nde «d» olmuş, buna karşılık kelime arasındaki bazı «d» sesleri de «t» olmuştur. Hakaniye Türkçesinde görülen bazı «f» ve «b» sesleri Oğuz Türkçesinde «v» sesine dönüşmüştür.

Bu ve buna benzer konularla ilgili geniş bilgi ve örnekler kitabımızın (Divan-ı Lûgat-it Türk'ten günümüze kadar gelen kelimeler) bölümünde verilmiştir.

Türk Harfleri, Kelimeler, Ekler:

Kaşgârlı Mahmud'a göre, Türk dillerinde kullanılan harfler 18'dir. Türkçe bu harflerle yazılır. (Burada kastedilen Uygur Alfabeti'dir.) Yazılıştaki yeri olmayan, sadece söylenişte lüzumlu olan 7 harf daha vardır. Bu harfleri Türk olmayanlar çok zor söylerler. Bu harflerin içerisinde sert harfler şunlardır: P -Ç-Ke ve Ka.

Kaşgârlı, şiveler arasındaki farklardan bahsederken kelimeler ve kelimelere gelen ekler üzerinde de durur;

• «Bugün Batı Türkçesinde kullandığımız *evet* kelimesi Oğuzlar'da da evet iken Türk dillerinde (Burada Türk dilleri diye diğer Türk dili

şiveleri kastedilmektedir) «yemet» olarak söylenmiştir.»

• Oğuz ve Kıpçak şivelerinde iş veya hareket devam ediyorsa kelime ortasında bulunan «g»ler düşer. (Ol evge bargan ol. «O eve varandır» eğer devamlılık ifadesi varsa, Ol evge baran ol. «O daima eve varandır» gibi.)

• Çin ülkesine varıncaya kadar Türk boylarında geçmiş zaman eki «-dı, -di» kullanıldığı halde, Suvar ve Kıpçak şivelerinde «-duk, -dük» kullanılmaktadır. (Ol anı urdu «o onu vurdu.» Kıpçak ve Suvar şivelerinde «Ol anı urduk» olarak söylenmektedir.)

Geçmiş zaman ekinin «-duk, -dük» ile yapılmış olması bazı dilcilere bu gün kullandığımız -dı, -di ekinin eskiden kullanılan, yukarıdaki -duk, -dük ekinden meydana geldiğini düşündürmüştür.

İsimler - Fiiller - Çekimler ve Kurallar:

İsimler iki türlüdür;

1. Aslı ad olarak konulmuş isimler,
2. Türetme yoluyla elde edilen isimler.

Fiilden türetilen isimler:

Fiillerin temeli, geçmiş zaman ve emir kipleri üzerine kurulur. Fiilden türeyen sıfatlar, Oğuz, Kıpçak, Yemek, Yağma, Argu, Suvar, Peçenek şivelerince geçmiş zaman üzerine kurulur. (Bar - fiilinin geçmiş zamanı «bardı» iken sıfat haline

getirildiğinde «bardakçı» olur.) Kural, bu düzen üzerine yürür.

Fiilden ortaya çıkan sıfatlar; Çiğil ve bazı Türk dillerinde emir kipi üzerine kururlar. Doğru ve güzel olan, isimlerde ve fiillerde kelimenin kısa, söylenişte ise sağlam olmasıdır.

Fillerden türetilen isimler 12 harften birisi getirilerek yapılır:

1. «-e, -a» ile (Uvdı sözünden -a ile uva «bir çeşit yemek adı» yapılmıştır.)

2. «-t» ile (Kedhdi «giydi» sözünden kedhüt «giyilen şey, elbise» yapılmıştır.)

3. «-ç» ile (Kömdi «gömdü» sözünden -ç ile Kömeç «Küle gömülerek pişirilen çörek» yapılmıştır.)

4. «-ş» ile (Bildi fiilinden -ş ile biliş yapılmıştır.)

5. «-g» ile (ya «yaz»dan yaylag. Burada ismin sonuna getirilmiştir. Arındı'dan «arığ» yapılmıştır.)

6. «-k» (kalın) ile (taramaktan targak «tarak» yapılmıştır.)

7. «-k» (ince) ile (kesdiden «kesek» yapılmıştır.)

TURUR FİİLİ:

«Turur» fiili geçmiş zaman ve mastarsız olarak kullanılır. Ol taş turur (O taştır). Ol kuş turur (O kuştur) gibi... (Batı Türkçesinde kuvvetlendirme ve ihtimal eki olarak turur'dan «-dır, -dir, -dur,

-dür...» meydana getirilmiştir. Aslında üçüncü şahıs bildirme eki olduğu için, bu ek tabii önce fiil çekimlerinin sadece üçüncü şahıslarında kullanılmıştır. Ekin şimdiki zaman, kuvvetlendirme ve ihtimal olarak üç fonksiyonu vardır.)

.....

Bu kısımda emir kipleri iki harf üzerinedir. (Burada Kaşgârlı iki harf diye Arap yazısına göre yazılan harfleri esas almıştır.) Onun için biz buna ikili dedik; «Bar, Kel» (Var, gel) kök olan kelime budur.

Bir kişi için «Bar» (Var) denilir. İki kişi ise «Barınglar ikigü» (İkiniz varın) denilir. Daha çok kişi için ise, «Barınglar kamug» (Hepiniz varın) denir. Oğuzlar ise bir kişi için «bar», birkaç kişi için «barıng» derler. Bu kurallar sadece ikili üzerine değildir, üç, dört, beş, altı harfli kelimelerde de aynı kural geçerlidir.

FiİL ÇATISI:

1. «-iş, -eş...» eki almış fiiller:

(Bu ek Batı Türkçesinde (-ş-) ortaklaşma veya bir oluş ifade eden fiilden fiil yapma ekidir. Birden fazla kişi tarafından yapılan fiilleri karşılar. Karşılıklı yapılma veya birlikte yapılma ifadeleri taşır.)

a. Karşılıklı yardımlaşma anlamındadır. (Ol manga bitik bitişti. «O bana kitap yazmada yardım etti.» gibi.)

b. O işi yapanlardan kimin daha becerikli olduğunu gösterir.

c. Yarışta ortaya konulan mükafat anlamına gelir.

ç. Fiilin kendi öz anlamına gelir. (Kemişti nengin «Bir şeyini çıkarıp attı» gibi...)

2. «-in» eki almış fiiller:

(Bu ek Batı Türkçesinde (-n-) dönüşlülük, kendi kendine yapma veya olma ifade eden fiilden fiil yapma ekidir. Olma ifade ettiği için geçişsiz fiiller yapar. İçerisinde pasiflik ve meçhullük ifadesi de vardır.)

a. Özne o işi yapmadığı halde yapar görünür. (Ol evge barındı «O eve varır göründü» gibi...)

b. Öznenin bir işi başkalarından yardım almadan tek başına yapmasıdır. (Ol tarıg tarındı. «O ekin ekti» gibi...)

c. Pasiflik ve meçhullük ifadesi taşıyan (-l-) eki ile aynı manada kullanılabilir.

3. «-tur» eki almış fiiller:

(Bu ek, Batı Türkçesinde -dır, -dir, -dur, -dür, -tır, -tir... oldurma ve yaptırma ifadesi taşıyan fiilden fiil yapma ekidir.)

Fiil iki öznenen bir fiille geçer. Öznenin biri buyurur diğeri bu buyruğu yerine getirir. («Suv içirdi» cümlesindeki içirdi kelimesi -tur eki ile «içtürdi» şekline getirilirse, Suv içtürdi «başkasına su içtirdi» içirmeyi buyurdu mânâları taşır.)

İsimlerden (-len) Ekiyle Türeyen Fiiller:

«-len eki, (-le) isimden fiil yapma eki ile (-n) fiilden fiil yapma ekinden meydana gelmiştir.»

Özellikleri:

1. Söylenilen veya verilen şeyin sahibi olması. (Er kaşuklandı «adam kaşık sahibi oldu»)
2. İki harfli isimlerden türeyen fiil olması. (Er atlandı. «Adam ata bindi» veya «adam at sahibi oldu» gibi...)
3. Dönüşlü fiil anlamına gelmesi.
4. Bu anlamlardan hiçbirisine uymayarak, sadece kelimenin taşıdığı esas anlama gelmesi. (Tevey kevsendi. «Deve geviş getirdi» gibi...)

Zaman Adı:

Cümlelerin sonuna «ogur» veya «odh» getirilmek suretiyle yapılır. (Bitik bitigü ogur. «Kitap yazılacak zaman» gibi...)

Yer Adı:

Cümlelerin sonuna «yer» kelimesi getirilmek suretiyle yapılır.

Âlet Adı:

Cümlelerin sonuna «neng» getirilmek suretiyle yapılır.

Sonunda «-liğ» eki bulunan kelimelerde kural:

- a. (-lı, -li) isimden isim yapma eki olarak sahiplik bildirir. (Samanlığ er. «Saman sahibi erkek» gibi.)
- b. (-miş, -miş) ifadesi taşır. (Sarığlığ er. «Sarıklık olmuş adam»)
- c. (-acak, -ecek) ifadesi taşır. (Tariğlığ «Eki-lecek yer, tarla»)

EKLER:

1. «-se-» Eki:

(Batı Türkçesinde de kullanılan işlek bir ek olan (-sa-, -se-) ekidir. İstek ifadesi için kullanılır. Olma ve yapma ifade eden fiiller yapar.)

Üç harfli isimlere geldiği gibi üç harfli fiillere de gelir. (Er etsedi. «Adam et yemek istedi» gibi...)

2. «-çil» Eki:

Herhangi bir şey, çok devam eder, ara kesilmeden sürerse o isme «-çil» eki getirilir. Böylelikle kelime sıfat haline getirilmiş olur.

Kelimelerde Eklerin Yeri:

Arapçada, kelimelerin başına bir kısım ekler getirilerek, birtakım anlamlar karşılanır. Türkçede ise kelime olduğu gibi sapasağlam durur, birtakım anlamları bildirmek için getirilen ekler, kelimenin sonuna eklenir.

Birleşip Kaynaşma:

Türkçede bazan iki kelime birleşip kaynaşmış ve tek kelime haline gelmiştir. «Dokuz on» kelimeleri birleşip kaynaşarak «doksan» olmuştur. «Dokuz kerre on» demektir. Seksün «seksen» kelimesi de aynı yolla «sekiz on»dan meydana gelmiştir.

VIII

DİVAN-I LÛGAT-İT TÜRK'TE ATASÖZLERİ VE ŞİİRLER

A. ATASÖZLERİ (Savlar):

1. Aç ne yemes tok ne temes.
2. Adhın kişi nengi neng sanmas.
3. Ağız yese köz uyadhur.
4. Ağılda oğlag togsa, arıkta otı öner.
5. Alım keç kalsa adhakanur.
6. Alımçı arslan berimçi sıçkan.
7. Alın arslan tutar küçin sıçgan tutmas.
8. Alp çerikde bilge tirikde.
9. Alp erig yavritma ıkılgaç arkasın yagritma.
10. Alp yagıda alçak çoğıda.
11. Alplar birle uruşma begler birle turuşma.
12. Anası tevlük yuka yapar oğlı tetik koşa kapar.
13. Andhuz bolsa at ölmes.
14. Anuk utru tutsa yokka sanmas.

BUGÜNKÜ DİLE ÇEVİRİLMİŞ ŞEKİLLERİ:

1. Aç ne yemez, tok ne demez.
2. Başkasının malı mal sayılmaz.
3. Ağız yese göz utanır.
4. Ağılda oğlak doğar, dereye otu biter.
5. Alacaklı, geç kalırsa ayaklanır.
6. Alacaklı aslan, borçlu sıçan.
7. Alla aslan tutulur, güç ile sıçan tutulmaz.
8. Yiğit savaşta, bilgin dernekte.
9. Yiğiti kötüleme, atın sırtını yara etme.
10. Yiğit düşman karşısında, alçak kargaşalıkta.
11. Yiğitlerle vuruşma, beylerle duruşma.
12. Anası kurnaz: Ekmeği ince yapar, oğlu tetik: Çifter kapar.
13. Andhuz (ilaç yapımında kullanılan bir bitki) olunca at ölmez.
14. Hazır önüne tutulsa (misafir için) yok sayılmaz.

15. Arpasız aşumaş arkasız alp çerig sıyumas.
16. Arslan kökrese at adhaki tuşalır.
17. At başın yularlap ye.
18. At teküzligi ay bolmas.
19. Ata oğlu ataç togar.
20. Ata tonı ogulga yarasa atasın tilemes.
21. Atası açığ almıla yese oğlınig tışı kamar.
22. Atan yüki aş bolsa açka az körünür.
23. Aş tatığı tuz yogrın yemes.
24. Avçı neçe al bilse adhıg ança yol bilir.
25. Ay tolun bolsa eligin imlemes.
26. Azuklug aruk ermes.
27. Balık suvda közi taştın.
28. Bar bakır yok altın.
29. Barçın yamağı barçınka karış yamağı karışka.
30. Bilmiş yek bilmedhük kişiden yeg.
31. Bir karga birle kış kelmes.
32. Bir tilkü terisin ikile soymas.
33. Bir toyın başı agrısa kamug toyın başı agrımas.
34. Birin birin ming bolur tama tama köl bolur.
35. Biş erngek tüz ermes.
36. Bor bolmadhın sirke bolma.
37. Boş nengde idi bolmas.
38. Böri koşnısın yemes.

15. Arpasız (at) koşamaz, arkasız yiğit çeriye bozamaz.
16. Aslan kükreyince atın ayağı dolaşır.
17. Atın başını yularlayıp ye.
18. Atın akıtması ay olmaz.
19. Ata oğlu ataç (atası gibi) doğar.
20. Atasının elbisesi oğula uyunca atasını istemez.
21. Atası acı (ekşi) elma yese oğlunun dişi kamaşır.
22. Devenin yükü aş olsa, aca az görünür.
23. Tuz, yemeği tatlandırmak içindir, tabakla yenmez.
24. Avcı nice av bilse, ayı (da) öylece yol bilir.
25. Ay dolun olursa, elle işarete lüzum kalmaz.
26. Azıklı yorulmaz.
27. Balık suda, gözü dışarda.
28. Var (olan) bakır, yok (olan) altın.
29. İpekli yaması ipekliye, yünlü yaması yünlüye.
30. Belli şeytan, bilinmeyen insandan iyidir.
31. Bir karga ile kış gelmez.
32. Bir tilkinin derisi iki kere soyulmaz.
33. Bir toyun başı agrıyınca bütün toyların başı agrımaz. (Toy: Müslüman olmayan Türklerde din büyüklerine verilen ad.)
34. Birer birer bin olur, damlaya damlaya göl olur.
35. Beş parmak bir olmaz.
36. Şarap olmadan sirke olmaz.
37. Boş malın sahibi olmaz.
38. Kurt, komşusunu yemez.

39. Börining ortak kuzgunun yıgaç başında.
40. Bugday katında sarkaç suvalur.
41. Buldaçı buzagı öküz ara belgilüg.
42. Buşmasar boz kuş tutar evmeser urüing kuş tutar.
43. Buzdan suv tamar.
44. Bütün ümlüg kança bolsa olturur.
45. Çahsak üze ot bolmas çakrak bile uvut bulmas.
46. Çaksa tütnür çalsa bilnür.
47. Edgü er süngüki erir atı kalır.
48. Edgülükin kel isizligin kelme.
49. Egir bolsa er ölmes.
50. El kaldı törü kalmas.
51. Elig tutgınça ot tut.
52. Emgek eginde kalmas.
53. Endik uma evlikni ağırlar.
54. Erdemsizden kut çertilür.
55. Er sözi bir edher köki üç.
56. Erdem başı til.
57. Erge mung tegir tag sengiringe yel tegir.
58. Ergenge elig karı böz üm tikemes.
59. Erik erini yağlıg ermegü başı kanlıg.
60. Erkeç eti em bolur eçkü eti yel bolur.
61. Ermegüğe bulit yük bolur.
62. Ermegüğe eşik art bolur.

39. Kurdun (avladığı) ortak, kuzgunun (avladığı) ağacın tepesinde.
40. Buğdayın yanında karamuk (da) sulanır.
41. Olacak buzağı öküzlerin arasında belli olur.
42. (Avcı) beklemekten sıkılmazsa boz kuş tutar, acele etmezse ak kuş tutar.
43. Buzdan su damlar.
44. Bütün donlu (donu yırtık olmayan) nereye olsa oturur.
45. Dağın tepesinde ot, kelde utanma olmaz.
46. (Çakmak) çakılınca tüter, (sır kulağa) çalınca bilinir.
47. İyi insanın kemikleri erir, adı kalır.
48. İyilikle gel, kötülükle gelme.
49. Egir (ilâç olarak kullanılan bir bitki) olunca er ölmez.
50. El kaldı, töre kalmaz. (Ülke bırakılsa bile töre bırakılmaz.)
51. El tutunca (tutacağına) ateş tut. (kefil olma!)
52. Ağırılık omuzda kalmaz.
53. Avanak misafir ev sahibini ağırlar.
54. Erdemsizden saadet yok olur.
55. Erin sözü bir, eyerin bağı üç (tür.)
56. Erdemin başı dil (dir.)
57. İnsana sıkıntı, dağ tepesine yel değer.
58. Ergene elli arşın bezden don dikilmez.
59. Çalışkanın dudağı yağlı, tembelin başı kanlı.
60. Teke eti ilâç, keçi eti yel olur.
61. Tembele bulut (bile) yük olur.
62. Tembele eşik dağ (gibi) olur.

63. Ersek erge tegmes evek evge tegmes.
 64. Esende ivek yok.
 65. Han ışi bolsa katun ışi kalır.
 66. Irgan ingrasa botu bozlar.
 67. Iş yaragında sart asığında.
 68. It çakırı atka tegir at çakırı itka tegmes.
69. İgliğ tutrığı adh bulur.
 70. İkki bogra igeşür otra kök egün yançılır.
 71. İm bilse er ölmes.
 72. İzlik bolsa er öldimes içlik bolsa at yağırmas.
73. Kaçış bolsa kıya körmes.
 74. Kadaş temiş kaymamış kadhın temiş kaymış.
75. Kal savı kalmas kagıl bağı yazılmas.
 76. Kalın kaz kulabussuz olmaz.
 77. Kangdaş kuma urur igdiş örü tartar.
78. Kanı kan ile yumas.
 79. Kara bultıg yel açar urunç bile el açar.
 80. Karga karısın kim bilir kişi alasin kim tapar.
81. Karga kazga ötgünse butı sınır.
 82. Karı öküz balduka korkmas.
 83. Kaynar öküz keçiksiz bolmas.
 84. Kaz kopsa ördek kölig igenür.
 85. Kengeşlig bilig üdhreşür kengeşsiz bilig ob-
 raşur.
 86. Kırk yılka tegin bay çıgay tüzlinür.
 87. Kış kanıkı ot.

63. Orospu koca bulamaz, aceleci eve ulaşamaz.
 64. Sağlam işte acele yoktur.
 65. Hanın işi olunca, hatunun işi (geri) kalır.
 66. Dişi deve inlese, yavrusu hıçkırır.
 67. İş tavında, tâcir kârında.
 68. İtin çakır (gözlüsü) ata değer, atın çakır
 (gözlüsü) ite değmez.
 69. Hastanın vasiyeti iyilik getirir.
 70. İki boğa çarpışır, arada gök sinek incinir.
 71. Parola bilen er ölmez.
 72. Çarık olsa adam ölmez, keçe olsa ot yağır
 olmaz.
 73. Panik olsa, yan bakmaz.
 74. Kardeş demiş tınmamış, kayın demiş tın-
 mış.
 75. Yaşlı sözü atılmaz, kağıl bağı çözülmez.
 76. Kaz sürüsü kılavuzsuz olmaz.
 77. Babaları bir üvey kardeşler döğüşürler, ana-
 ları bir üvey kardeşler birbirlerine yardımcı
 olurlar.
 78. Kanı kanla yıkamazlar.
 79. Kara bulutu yel açar, rüşvet ile el açar.
 80. Karga(nın) kocamışını kimbilir, kişi(nin)
 içindekini kim sezer?
 81. Karga kaza özense butu kırılır.
 82. Kocamış öküz baltadan korkmaz.
 83. Coşkun dere geçitsiz olmaz.
 84. Kaz kopunca ördek gölü sahiplenir.
 85. Danışılmış bilgi güzelleşir, danışılmamış bil-
 gi parçalanır.
 86. Kırk yıla kadar zengin-yoksul bir olur.
 87. Kış konuğu ateş.

88. Kız birle küreşme kısırak birle yarışma.
89. Kız kişi savı yorıglı bolmas.
90. Kim kür bolsa kövez bolur.
91. Kişi alası içtin yıldı alası taştın.
92. Kişi sözleşü yıldı yıdlaşu.
93. Konçgar başı bir aşıçta pışmas.
94. Korkmuş kişiğe koy başı koş körünür.
95. Koş kılıç kinga sıgmas.
96. Kovı er kudhugka kirse yel alır.
97. Köp söğütke kuş konar körlüg kişiğe söz kelir.
98. Közden yırasa köngülde yeme yırar.
99. Kulak eşitse köngül bilir köz körse üdhik gelir.
100. Kurmuş kiriş tügülmes ukrukun tag egilmes.
101. Kuruk kaşuk ağızka yaramas kurug söz kulakka yakışmas.
102. Kuş kanatın er atın.
103. Kut belgesi bilig.
104. Kutsuz kudhugka kirse kum yagar.
105. Kuzda kar eksümez koyda yag eksümez.
106. Küç eldin kirse törü tönlükten çıkar.
107. Kül ürkünçe köz ürse yik.
108. Kümüş künge ursa altun adhakın kelir.
109. Künge baksa köz kamar.
110. Künde irük yok begde kıyık yok.
111. Küz keligi yazın belgürer.
112. Muş yakrıka tegişmes ayur kişi nengi yaraşmas.
113. Neçe mudhız erse eş edgü neçe egri erse yol edgü.

88. Pinti ile güreşme, kısırak ile yarışma.
89. Pinti kişinin sözü geçerli olmaz.
90. Kabadayı olan kimse çalimli olur.
91. İnsanın alası içte, hayvanın alası dışta.
92. İnsan konuşarak, hayvan koklaşarak.
93. İki koç başı bir kaptı pışmez.
94. Korkmuş kişiğe koyunun başı çift görünür.
95. Çift kılıç (bir) kına sığmaz.
96. Şanssız kişi kuyuya girse yel alır.
97. Gür söğüt ağacına kuş konar, güzel kimseye söz gelir.
98. Gözden irak olan gönülden de irak olur.
99. Kulak eşitse gönül bilir, göz görse sevda gelir.
100. Kurulu kiriş düğümlemez, kementle dağ eğilmez.
101. Boş kaşık ağıza yaramaz, boş söz kulağa yakışmaz.
102. Kuş kanadıyla, er atıyla...
103. Saadet belgesi bilgi.
104. Şanssız kuyuya girse kum yağar.
105. Kuzda kar, koyunda yağ eksik olmaz.
106. Zorbalık kapıdan girse, töre bacadan çıkar.
107. Küle üfleyeceğine közü üflemek yeğdir.
108. Gümüş güneşe konursa altın ayağıyla gelir.
109. Güneşe bakınca göz kamaşır.
110. Güneşte yırtık, beyde caymak olmaz.
111. Güzün geleceği yazdan belli olur.
112. Kedi yağa ulaşamaz (da) «insan malı bana yaraşmaz» der.
113. Nice budala olsa (da) eş iyi, nice eğri ise (de) yol iyi.

114. Niçe yitik biçek erse öz sapın yorumas.
115. Obrak kedhük erse yagmurka yarar.
116. Oglak yiliksiz oğlan biligsiz.
117. Oğlan işi iş bolmas oglak müngizi sap bolmas.
118. Ortak erden artuk almas.
119. Ot tese ağız köymes.
120. Ot tütünsüz bolmas yigit yazuksuz bolmas.
121. Otagka öpkelep süse sözlemedük.
122. Otug odhguç birle öçürmes.
123. Öküş sevinç bolsa katıg oksunur.
124. Öküz adhakı bolgınça buzagı başı bolsa yeg.
125. Öldeçi sıçgan muş ayakı kaşır.
126. Öt keçer kişi tuymas yalnguk ogul mengü kalmas.
127. Ötlüg yinçü yerde kalmas.
128. Sabanda sandırış bolsa örtkünde irteş bolmas.
129. Saçratgudın korkmuş kuş kırk yıl adrı yıgaç üze konmas.
130. Sartning azukı arıg bolsa yol üze yer.
131. Sögüşüp uruşur otra ton titişür.
132. Sögüt sülinge kadhın kasınga.
133. Sözge süçünse bulun barır.
134. Subuzganda ev bolmas topurganda av bolmas.
135. Sundılaç işi ermes örtkün tepmek.
136. Suv içürmesge süt ber.
137. Suv körmekinçe etük tartma.
138. Tag tagka kavuşmas kişi kişiğe kavuşur.

114. Nice keskin bıçak olsa, kendi sapını yontmaz.
115. Kepenek yırtık olsa (da) yağmura yarar.
116. Oğlak iliksiz, oğlan biligsiz.
117. Çocuğun işi iş olmaz, oğlak boynuzu (bıçağa) sap olmaz.
118. Ortak ortağından fazlasını almaz.
119. Ateş deyince ağız yanmaz.
120. Ateş dumansız, yiğit günahsız olmaz.
121. Otağa öfkelenip askere küstü.
122. Ateş alevle söndürülmez.
123. Çok sevinen pek pişman olur.
124. Öküz ayağı olmaksansa buzağı başı olmak (daha) iyi.
125. Ölecek sıçan kedi ayağını kaşır.
126. Zaman geçer kişi duymaz, insanoglu ebedi kalmas.
127. Delikli inci yerde kalmas.
128. Ekim sırasında kavga olursa, harman sırasında çekişme olmaz.
129. Tuzaktan korkmuş kuş, kırk yıl çatal ağaç üstüne konmaz.
130. Satıcının azığı iyi olsa yol üstünde yer.
131. Sögüşüp vuruşur, ortada elbise yırtılır.
132. Sögüt ağacına tazelik, kayın ağacına sertlik...
133. Söze kapılan, esir gider.
134. Eski mezarlıkta ev olmaz, gevşek toprakta av olmaz.
135. Çayır kuşunun işi harman döğmek değil.
136. Su içirmeyene süt ver.
137. Su (yu) görmeden çizme çıkarma.
138. Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur.

139. Tagıg ukırıkın egmes tengizi kaygıkın bükmes.
140. Tamu kapığın açar tavar.
141. Taşig ısırmasa öpmiş kerek.
142. Tatıg közre tikenig tüpre.
143. Tatsız Türk bolmas başsız börk bolmas.
144. Tavgaç Hanın turkusı telim tenglemedhip bıçmas.
145. Tay atasa at tınur ogul eredse ata tınur.
146. Tayak bile taymas tanuk sözün bütmes.
147. Taygan yügürgenni tilkü sevmes.
148. Taz at tafarçı bolmas.
149. Tegirmende togmuş zıçgan kök kökreginge korkmas.
150. Tegme kişi öz bolmas yat yaguk tüz bolmas.
151. Telim sözüg ukxa bolmas yahım kaya yıksa bolmas.
152. Tengsizde tegirmen turgursa yaragsızda yar barır
153. Teşek suvda belgürer.
154. Tevi silkinse eşgekke yük çıkar.
155. Tevi yük kötürse kamıç yeme kötürür.
156. Tevey bedük erse mayakı bedük ermes.
157. Tevey minüp koy ara yaşmas.
158. Tikmeginçe önmes tilemeginçe bulmas.
159. Tilin tergige tegir.
160. Tilin tügmüşni tışın yazmas.
161. Tilkü öz inge ürse udhuz bolur.
162. Tirig esen bolsa tang öküş körür.

139. Dağı kement eğmez, denizi kayık kapatmaz.
140. Mal, cehennem (bile) kapısını açar.
141. Taşı ısıramayınca öpmek gerek.
142. Tat'ın gözüne (vur), diken kökünden (sök).
143. Acemsiz Türk olmaz, başsız börk olmaz.
144. Çin kağanının ipeği çok, (fakat) denklemeden biçmez.
145. Tay yetişirse at dinlenir, oğul erleşirse baba dinlenir.
146. Değneği olan kaymaz, tanık sözüne inanılmaz.
147. Tazının koşucusunu tilki sevmez.
148. Kel at yük taşımaz.
149. Değirmende doğmuş (olan) sıçan gök gürlemesinden korkmaz.
150. Üvey adam öz olmaz, yad-yabancı düz olmaz.
151. Çok söz anlaşılır olmaz, yalçın kayayı yıkmaz.
152. Uygun olmayan yerde değirmen kurarsan, yararsız zamanda yar peyda olur.
153. Deşik suda belli olur.
154. Deve silkinse eşeğe yük çıkar.
155. Deve yük götürürken kaşağıyı da götürür.
156. Deve büyük ise (de) pıslığı büyük değil.
157. Deveye binip koyun arasında gizlenilmez.
158. Dikmeyince bitmez, dilemeyince bulmaz.
159. Dil ile sofraya ulaşılır.
160. Dil ile düğümlemiş, dil ile çözülmez.
161. Tilki kendi inine ulursa uyuz olur.
162. İnsan yaşadıkça çok şey görür.

163. Tolun anutsa kulun bulur tolun unutsa bulun bolur.
 164. Tünle bulit örtense evlük urı keldürmişçe bolur tangda bulit örtense evge kirmişçe bolur.
 165. Tünle yorup kündüz sevnür kiçikde eflenip ulgadhü sevnür.
 166. Tütüşmeginçe tüzülmes tüpürmeginçe açılmas.
 167. Ula bolsa yol azmas bilig bolsa söz yazmas.
 168. Ulugnu uluglasa kut bolur.
 169. Uluk yağırı ogulka kalır.
 170. Uma kelse kut kelir.
 171. Us üsgürse ölür.
 172. Usukmışa sakıg kamug suv körünür.
 173. Üri kopsa oguş aklışur yağı kelse imrem tepreşür.
 174. Yadhak atı çaruk küçi azık.
 175. Yağın erse kerek yundaki tegir.
 176. Yağını aşaklasa başka çıkar.
 177. Yakadaki yalgalı eligdeki içginur.
 178. Yalksa yeme yağ edgü köyse yeme kün edgü.
 179. Yalnguk menggü tirilmes sına kirüp kirü yanmas.
 180. Yarın bulgansa el bulganır.
 181. Yaş ot köymes yalafar ölmes.
 182. Yavlak tılıg begden kerü yalnguz tül yeg.
 183. Yazıdaki süvlin edhergeli evdeki takagu içginma.
 184. Yazıda böri ulusa evde it bağı tartışur.

163. Silâh hazırlayan fayda bulur, silâhı unutan tutsak olur.
 164. Akşamleyin bulut kızarırsa hanım erkek çocuk doğurmuş gibi olur, tanda bulut kızarırsa eve (düşman) girmiş gibi olur.
 165. Geceleyin yürüyen gündüz sevinir, küçükken evlenen yaşlandığında sevinir.
 166. Doğüşmeyince düzelmez, tipi yapmayınca açılmaz.
 167. İşâret olsa yol şaşırılmaz, bilgi olsa söz sapıtmaz.
 168. Büyüğü ululayan saâdet bulur.
 169. Omuz başı yarası oğula kalır.
 170. Misafir gelirse uğur gelir.
 171. Kerkes kuşu öterse adam ölür.
 172. Susamışa serap bütün su görünür.
 173. Gürültü kopsa akraba akışır, düşman gelse halk depreşir.
 174. Yayanın atı çarık, gücü azık.
 175. Düşmanın ise (de) at fışkısı kalır.
 176. Düşmanı küçümsersen başa çıkar.
 177. Yakadakini yalayayım derken elindekini yitirir.
 178. Bıksan yine yağ iyi, yaksa yine güneş iyi.
 179. İnsan hep diri kalmaz, mezara giren geri dönmez.
 180. Kürek kemiği karışırsa ülke(de) karışır.
 181. Yaş ot yanmaz, elçi öldürülmez.
 182. Kötü dilli beyden yalnız dulluk iyi (dir).
 183. Kırdaki sülünü ararken evdeki tavuğu kaçırma.
 184. Kırdaki kurt ulusa, evde köpeğin bağı yanar.

185. Yazın kalıglansa kışın sevnür.
 186. Yer basruki tag budun basruki beğ.
 187. Yığaç uçunga yel tegir körklüg kişiğe söz kelir.
 188. Yılan kendi egrisin bilmes tevi boynun egri tir.
 189. Yılan yarpuzdan kaçır kaçır barsa yarpuz utru kelir.
 190. Yırak yer savın arkış keldirür.
 191. Yitüklig anası koyun açar.
 192. Yurt küçük bolsa angut bedik ur.
 193. Yüzge körme erdem tile.

185. Yazın çalışan kışın sevinir.
 186. Yer baskısı dağ, halk baskısı bey.
 187. Ağacın ucuna yel değer, güzel kişiye söz gelir.
 188. Yılan kendi eğrisini bilmez, «deve, boynun eğri!» der.
 189. Yılan Firavun sıçanından kaçır, nereye gitse sıçan önüne gelir.
 190. Uzak yerin haberini kervan getirir.
 191. Yitiği olan, anasının koynunu arar.
 192. Delik küçük olsa (bile) tıpayı büyük vur.
 193. Yüze bakma, erdem dile.

B — ŞİİRLER:

a. Kahramanlık Şiirleri:

1

Kelti manga Tat
Kuşka bolup et
Aydım emti yat
Seni tiler us böri

Aning ışın keçürdüm
Eşin yime kaçırdım
Ölüm otın içürdüm
İçti bolup yüzi türü

Körüp neçük kaçmadıng
Yamar suvın keçmeding
Tavaringı saçmadıng
Yesün seni ar böri

Bugünkü dile çevrilmiş şekilleri:

1

Geldi bana Tat⁽¹⁾
Kuşa olup et.
Dedim şimdi yat
Seni diler kerkes⁽²⁾

Onun işini bitirdim,
Yoldaşını da kaçırdım.
Ölüm zehrini içirdim;
Yüzü buruşarak içti.

Görüp niçin kaçmadın;
«Yamar» suyunu geçmedin,
Mallarını saçmadın.
(Şimdi) seni sırtlan yesin!

(1) **Tat:** Müslüman olmayan Uygur, Acem.

(2) **Kerkes:** Uğursuz sayılan bir kuş.

Öpkem kelip ogradın
Aslanlayu kökredim
Alplar başın tugradım
Emti meni kim tutar

Tokış içre urıştım
Ulug birle karıştım
Tüküz atın yarıştım
Aydım: «Emti al, utar!»

Başı anıng alıktı
Kanı yozup turuktı
Balıg bolup tağıktı
Emti anı kim yeter

Kurvi çuvaç kuruldı
Tugum tikip urıldı
Süsi otın oruldı
Kañuk kaçır ol tutar

Emdi udhın udhandı
Kidin telim ökindi
El bulgalı igendi
Andag eri kim utar

Öfkem gelip fırladım!
Aslan gibi kükredim!
Alpların başını doğradım!
Şimdi beni kim tutabilir?

Savaş içinde vuruştum,
Ulularla karıştım,
Sakar atla yarıştım,
Dedim: «Şimdi al, Utar!»⁽¹⁾

Yarası onun azdı,
Kanı şorlayıp durdu,
Yaralanıp dağa çıktı.
Şimdi ona kim yetişebilir?

Otağ çadırı kuruldu.
Tuğum dikip (davul) vuruldu.
Askeri ot gibi biçildi.
Nereye kaçarsa o tutar.

Şimdi uykudan uyandı
Sonra çok pişman oldu
Barış olacağından çekindi
Onun gibi eri kim ütebilir?

(1) Utar: Özel ad.

Keldi berü artıru
Berdi elin arturu
Munda kalıp olturu
Bükri bolup ün büter

Eren arıg örpeşür
Öçin kekin irteşür
Sakal tutıp tartışur
Köksi ara ot tüter

Alplar arıg alkışur
Küç bir kılup arkaşur
Birbir üze alkaşur
Edhgermedhip ok atar

Kanı akıp yuşıldı
Kabı kamıg teşildi
Ölüg bile koşıldı
Togmuş küni uş batar

Küci tengi tokuştı
Oguş konum okuştı
Çerig taba yakıştı
Bizge kelip öç öter

Tıgraklanıp segirtti
Erin atın yügirtti
Bizni kamıg angıttı
Andag süge kim yeter

Bir çalımla geldi,
Ülkesini üste verdi.
Burda kalıp oturuyor;
Beli bükülmüş, sesi kısık.

Erler yaman kabarıyor,
Öcünü, hıncını arıyorlar,
Sakal tutup sallıyorlar,
Göğüslerinden ateş tütüyor!

Alplar yaman döğüşüyorlar;
Güç birliği edip arka veriyorlar,
Birbirlerini alkışlıyorlar,
Düşünmeden ok atıyorlar.

Kanı akıp dondu.
Vücudu bütündeşildi.
Ölü gibi oldu;
Doğmuş güneşi batıyor.

Bütün gücüyle savaştı.
Bütün oymağı çağırıldı.
Asker iyice yaklaştı;
Bize gelip öç istiyor.

Yiğitlenerek koştu;
Erini atını koşturdu.
Bizi bütün şaşırttı.
Böyle askere kim yetiştirilir?

3

Beçkem urup atlaka
Uygurdaki Tatlaka
Ugru yavuz ıtlaka
Kuşlar gibi uçtımız

Tünle bile bastımız
Tengme yangak pustımız
Kesmelerin kestimiz
Mınglak erin biçtımız

Kelngizleyü aktımız
Kendler üze çıktımız
Furkan evin yıktımız
Burkan üze sıçtımız

Kemi içre oturup
İla suvın keçtimiz
Uygur tapa başlanup
Mınglak ilin açtımız

4

Mening bile kengeşdi
Bilgi manga tengeşdi
Eren bile süngüşdi
Alplar başın ol yuvar

5

Yaşnat kılıç başını üze kakgıl yara
Bıçlıp aning boynı takı kalkan tura

3

Damga vurup atlara,
Uygurdaki Tatlara;
Hırsız, kötü itlere
Kuşlar gibi uçtuk.

Geceyle birlikte bastık
Her yandan pusu kurduk
Saçlarını kestik
«Mınglak» adamlarını biçtik⁽¹⁾

Seller gibi aktık;
Kentler üstüne çıktık,
Mâbetlerini yıktık,
Burkan üstüne sıçtı!⁽²⁾

Gemi içinde oturup,
İla Suyu'nu geçtik.
Uygur'a karşı yönelip,
Mınglak ilini açtık.

4

Benim ile danıştı.
Bilgisi bana denkleşti.
Erlere ile süngüleşti,
O Yiğitlerin başını yuvarlıyor.

5

Parlat kılıcı, başı üstünde oy yara
Biçilsin onun boynu dahi kalkan ve tura.

(1) **Mınglak:** Uygur illerinden biri.(2) **Burkan:** Putperest Uygurların Tanrısı.

b. Av ve Eğlence Şiirleri:

1

Kara tünüg keçirsedim
Ağır unı uçursadım
Yetikenig kaçursadım
Sakış içre künüm togdı.

Keçe turup yorur erdim
Kara kızıl böri kördüm
Katıg yanı kura kördüm
Kaya körüp baku agdı.

Üdhü barıp öküş evdim
Telim yorıp küçi kevdim
Atım birle tegü evdim
Meni körüp yini agdı.

İtim tutup kudhı çaldı
Aning tüşin kıra yoldı
Başın alıp kudhı saldı
Boguz alıp tükel bogdı.

2

Ivrık başı kazlayu
Sagrak tolu közleyü
Sakinç kudhı gizleyü
Tün kün bile sevnelim

Bugünkü Dile Çevrilmiş Şekilleri:

1

Kara gece geçse dedim,
Ağır uyku uça dedim,
Yedigen'i çokça saydım,
Sayar iken güneş doğdu.

Gece kalkıp yürür idim,
Kara kızıl (bir) kurt gördüm,
Sert yayımı kuruverdim,
Beni görüp yokuşu çıktı.

Ardına varıp çok evdim,
Çok yorup gücünü kırdım,
Atımla yetişmeğe çabaladım,
Beni görüp tüyleri kabardı.

İtim tutup yere çaldı,
Onun tüyünü kırıp yoldu,
Başını alıp yere saldı,
Boğazını alıp hepten boğdu.

2

İbrik başı kaz gibi,
Kadeh dolu göz gibi,
Sıkıntıyı kuyuya gizleyip,
Gece gündüz sevinelim.

Yigitleri ıslatu
Yıgaç yemiş ırgatu
Kolan keyik avlatu
Bedhrem kılıp avnalım.

Çagrı berip kuşlatu
Taygan ıdhip tıslatu
Tilkü tonguz taşlatu
Erdem bile öğlelim.

Kögler kamıg tüzüldi
Ivrık idhiş tizildi
Sensiz özüm özeldi
Kelgil amul oynalım.

c. Aşk ve Tabiat Şiirleri:

1

Üdhik mini komıttı
Sakinç bana yumuttı
Könglüm angar emitti
Yüzüm mening sargarur.

Könglüm angar kaynayu
İçtin angar oynayu
Keldi manga boynayu
Oynap meni argarur.

Yiğitleri çalıştırarak,
Ağaç yemiş toplatarak,
Kulan, geyik avlatarak,
Bayram edip avunalım.

Doğan verip kuşlatarak,
Tazı salıp dişleterek,
Tilki, domuz taşlatarak,
Erdem ile öğünelim.

Şiirler hep düzüldü,
İbrik, kadeh dizildi,
Sensiz özüm özledi,
Gel, ağırdan oynayalım!

Bugünkü Türkçeye Çevrilmiş Şekilleri:

1

Sevda beni coşturdu,
Cefa bana üşüştü,
Gönlüm ona meyletti,
Yüzüm benim sararır.

Gönlüm ona kaynayarak,
İçerde onunla oynayarak,
Geldi bana nazlanarak,
Oynayıp beni yarar.

Yalvin aning küzi
Yelkin aning özi
Tolun ayın yüzi
Yardı mening yürek.

2

Tumlıg kelip kapsadı
Kutlug yayıg tepsedi
Karlap ajun yapsadı
Et yin üşüp emrişür.

Kar buz kamug erüşdi
Taglar suvı akışdı
Kökşin bult örüşdi
Kayguk bolup egrişür.

Tümen çeçek tizildi
Bükünden ol yazıldı
Öküş yatıp üzeldi
Yerde kupa adrışur.

Kızıl sarıg arkaşıp
Yipkin yaşıl yüzkeşip
Bir bir kerü yürkeşip
Yalnguk anı tanglaşur.

Yılkı yazın atlanur
Otlap anın etlenür
Begler semüz atlanur
Sevnüp ögür ısırşur

Büyülü onun gözü,
Konuktur onun özü,
Ayın on dördü yüzü;
Yardı benim yüreğimi.

2

Soğuk gelip kapladı,
Kutlu yazı çekemedi,
Karlayıp dünyayı örttü.
İnsan üşüyerek ürperiyor.

Kar, buz tamamen eridi,
Dağların suları akıştı,
Mavi bulut yükseldi,
Kayık olarak dolaşıyor.

On bin (binlerce) çiçek dizildi,
Tomurcuklarından açıldı,
Çok yatıp sıkıldı,
Yerden yükselerek ayrışılar.

Kızıl, sarı ard arda çıkararak,
Menekşe yeşil yüze çıkararak,
Birbirlerine sarılırlar.
İnsan onları hayretle karşılar.

Yılkı, yazın at haline gelir,
Otlayarak etlenir,
Beyler semiz ata biner.
Sevinerek toplu halde birbirini ısırırlar.

d. Sagular:

1

Alp Er Tunga öldi mu
Isız ajun kaldı mu
Ödleک öçin aldı mu
Emti yürek yırtılır

Ulışıp eren börleyü
Yırtıp yaka urlayu
Sıkırıp üni yurlayu
Sıgtap közi örtülür

Begler atın argurup
Kadgu anı turgurup
Mengzi yüzi sargarup
Körküm angar türtülür

Könglüm için örtedi
Yitmiş yaşığ kartadı
Kıçmış ödig irtedi
Tün kün kiçip irtelür

2

Erdi aşın taturgan
Yavluk yağık kaçurkan
Ograk süsin kaytargan
Bastı ölüm aytaru

Bugünkü Türkçeye Çevrilmiş Şekilleri:

1

Alp Er Tunga öldü mü?
Kötü dünya kaldı mı?
Felek öcünü aldı mı?
Şimdi yürek yırtılır.

Erler kurt gibi uluşarak,
Yaka yırtıp bağrışıyorlar.
Isıklaşan sesleriyle ağlaşıyorlar;
Ağlamaktan gözleri kapanıyor.

Beyler atını yorup,
Kaygı onu durdurup,
Benzi yüzü sararıp,
Safran ona sürülür.

Gönlümün içini yaktı,
Yetmiş yaş ihtiyarlattı,
Geçmiş zamanı aradı,
Gece gündüz geçip aranıyor.

2

Yemeğini tattırandı
Kötü düşmanı kaçırandı
Ograk'ın askerini çevirendi
Bastı ölüm, aktararak.

Yagı otın öçürgen
Toydın anı köçürgen
İşlar üzüp keçürgen
Tegdi okı öldürü

e. Didaktik ve Felsefi Beyitler:

1

Atsa okın kez kerip kimdir anı yıgdaçı
Tagıg atıp ograsa özi kıyı yırtılır

2

Toguk takı kalmadı menggü eren
Ajun küni yulduzı tutçu togar

3

Urmuş ajun pusugin kılmış anı balıg
Em sem angar şilenip sizde bulur yakıg

4

Emgeksizin turgu yok munda tamu
Edgülük körmedip ajun çıkar

Düşman ateşini söndürendi,
Ordudan onu göçürendi.
İşleri koparıp başarandı.
Değdi oku ölümün!

Bugünkü Türkçeye Çevrilmiş Şekilleri:

1

(Zaman) nişan alıp okunu atsa, onu
durduracak kimdir?
Atıp (da) dağa uğrasa, dağın kuytuları
yırtılır.

2

Doğup da kalmadı ebedî insanlar.
Dünyanın güneşi, yıldızı sürekli doğar.

3

Kurmuş dünya pususunu, kılmış onu yaralı.
İlâç, çâre arayıp sizde bulur yakıyı.

4

Zahmetsizce durmak yok burda tabii,
İyilik görmeden hayat biter.

(SON)